

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Psühholoogia instituut

Jana Laht-Ventmann

**EESTI NOORTE RADIKALISEERUMISE PÕHJUSED JA NEILE SOBIVA
DERADIKALISEERUMISPROGRAMMI ALUSED**

Magistritöö

Juhendaja: Annegrete Palu, *MA*
Kaasjuhendaja: Heidi Maiberg, *PhD*

Tartu

2025

SISUKORD

KOKKUVÕTE.....	3
ABSTRACT	5
SISSEJUHATUS.....	7
Radikaliseerumine	7
Noorte radikaliseerumist mõjutavad tegurid	9
Deradikaliseerumine.....	11
Deradikaliseerumisprogrammid	11
Deradikaliseerumisprogrammide omadused	12
Deradikaliseerumise aktuaalsus Eesti kontekstis	14
METOODIKA.....	16
Meetodite valik.....	16
Intervjuud	16
Dokumendianalüüs.....	18
Metoodika tugevused ja nõrkused	19
TULEMUSED.....	20
Intervjuude analüüs	20
<i>Noorte radikaliseerumise põhjused Eestis</i>	<i>20</i>
<i>Noorte radikaliseerumise eripärad Eestis</i>	<i>24</i>
<i>Noorte deradikaliseerumise eeldused ja toetamise võimalused Eestis.....</i>	<i>25</i>
Dokumendianalüüs.....	29
<i>Deradikaliseerumisprogrammid.....</i>	<i>29</i>
<i>Analüüsitavate programmide vastavus teaduskirjanduses esitatud soovitudele ja Eesti ekspertide arvamusele.....</i>	<i>33</i>
ETTEPANEKUD EESTILE SOBIVA DERADIKALISEERUMISPROGRAMMI LOOMISEKS	37
EESTI DERADIKALISEERUMISPROGRAMMI MÕJU ANALÜÜSI PLAAN.....	39
ARUTELU	42
Uurimistulemuste tõlgendamine teoreetiliste käsitluste põhjal	42
Edasised uurimisvõimalused	46
VIIDATUD ALLIKAD.....	47
LISAD	53
Lisa 1. Intervjuu küsimused	53

KOKKUVÕTE

Käesolev magistritöö keskendub noorte radikaliseerumise ja deradikaliseerumise küsimustele Eesti kontekstis. Äärmuslike ideoloogiate levik ja noorte liitumine radikaalsete organisatsioonidega on ülemaailmne probleem, mis ohustab ühiskonna sidusust, suurendab polariseerumist ning võib viia poliitiliselt motiveeritud vägivallani. Kuigi Eestis on senini olnud vähe otseseid kokkupuuteid radikaliseerunud noortega, on viimaste aastate juhtumid (nt Feuerkrieg Division) näidanud, et probleem on ka siin aktuaalne ning vajab sihipärast käsitlemist.

Töö eesmärk oli välja selgitada, milline peaks olema Eestis rakendatav noorte deradikaliseerumisprogramm. Selleks uuriti noorte radikaliseerumise põhjuseid, tõhusaid sekkumisviise ning võrreldi teiste riikide praktikate sobivust Eesti kultuuriruumi. Andmete kogumiseks viidi läbi intervjuud Eesti prokuratuuri, Politsei- ja Piirivalveameti, Kaitsepolitseiameti esindajatega ning ühe endise äärmuslasega, samuti analüüsiti välisriikides rakendatavate deradikaliseerumisprogrammide kogemusi. Lisaks koostati kava deradikaliseerumisprogrammi mõju uuringu läbiviimiseks.

Uuringu tulemused näitavad, et noorte radikaliseerumine on seotud nii individuaalsete kui ka sotsiaalsete ja ühiskondlike teguritega. Perekondlikud probleemid, madal enesehinnang, kuuluvusvajadus ja sotsiaalsete oskuste puudulikkus loovad soodsa pinnase radikaliseerumiseks. Samuti mängib olulist rolli radikaalsete ideede levik internetis, eriti olukorras, kus noortel puuduvad kriitilise mõtlemise oskused. Makrotasandil mõjutavad radikaliseerumist majanduslikud raskused, ühiskondlik lõhestatus, geopoliitilised pinged ja sihipärane mõjutustöö (nt välismaised propagandakanalid).

Deradikaliseerumiseks on oluline, et noor mõistaks oma seniste vaadete ja käitumise sobimatust ning tunnetaks vajadust muutuseks. Töö tulemused rõhutavad, et efektiivne deradikaliseerumisprotsess eeldab sotsiaalset tuge, püsivat usalduslikku suhet ning keskkonda, mis võimaldab noorel arendada positiivset identiteeti. Lisaks on oluline pakkuda alternatiivseid tegevusi ja arenguvõimalusi, mis aitavad noorel leida uue tähenduse ja kuuluvuse väljaspool radikaalseid gruppe.

Eestis rakendatav deradikaliseerumisprogramm peaks olema personaalne, pikaajaline ja usaldusel põhinev. Keskseks elemendiks on individuaalne mentorlus, mis pakub järjepidevat tuge, aitab noorel arendada sotsiaalseid ja emotsionaalseid oskusi ning taastada enesehinnangut.

Programmi oluline osa on koostöö koolide ja peredega, samuti endiste äärmuslaste kogemuste kaasamine, et pakkuda noortele usaldusväärseid eeskujusid. Eesti deradikaliseerumisprogrammi mõjuhindamine võiks toimuda läbi kvalitatiivsete intervjuude ja küsitluste, mis hindavad noorte kogemusi, enesehinnangut ning osalust programmis.

Kokkuvõttes järeldatakse, et Eestis on vajalik teadlikult kavandatud, kultuurikonteksti arvestav noorte deradikaliseerumisprogramm, mis aitab ennetada radikaliseerumisega seotud riske, toetab noorte turvalist arengut ja soodustab nende taasintegreerumist ühiskonda.

ABSTRACT

The causes of radicalisation among Estonian youth and the foundations of an effective deradicalisation programme

This thesis focuses on the issues of youth radicalisation and deradicalisation in the Estonian context. The spread of extremist ideologies and young people joining radical organisations is a global problem that threatens societal coherence, increases polarisation and can lead to politically motivated violence. Although Estonia has so far had little direct contact with radicalised young people, cases in recent years (e.g. Feuerkrieg Division) have shown that the problem is also relevant here and needs to be addressed in a targeted way.

The aim of this work was to identify what a deradicalisation programme in Estonia for young people should look like. To achieve this, the causes of youth radicalisation, effective intervention methods and the suitability of practices in other countries for Estonian culture were examined. To collect data, interviews were conducted with the representatives of the Estonian prosecutor's office, the Police and Border Guard Board, the Estonian Internal Security Service and a former extremist, also the experiences of deradicalisation programmes implemented in foreign countries were analysed. Additionally, the plan for the assessment of the impact of deradicalisation programme was created.

The results of the study show that the radicalisation among the youth is linked to individual, social and societal factors. Family problems, low self-esteem, need to belong and lack of social skills create a fertile ground for radicalisation. The spread of radical ideas on the Internet also plays a major role, especially in situations where young people lack critical thinking skills. At the macro level, radicalisation is influenced by economic hardship, social divisions, geopolitical tensions and targeted influence (e.g. foreign propaganda channels).

For deradicalisation it is important that the young person understands the inappropriateness of their current views and behaviours and recognises the need for change. The results of the thesis highlight that an effective deradicalisation process requires strong social support, a stable trusting relationship and an environment that enables the young person to develop a positive identity. It is also important to provide alternative activities and development opportunities that help young people to find new meaning and belonging outside of radical groups.

The deradicalisation programme implemented in Estonia should be personal, long-term and based on trust. A key element is individual mentoring, which provides consistent support, helps the young person to develop social and emotional skills and to regain self-esteem. An integral part of the programme is the cooperation with schools and families, as well as the involvement of former extremists to provide young people with credible role models. The impact of the Estonian deradicalisation programme could be assessed through qualitative interviews and surveys that evaluate young people's experiences, self-assessment and participation in the programme.

The conclusion is that Estonia needs a consciously designed deradicalisation programme for the youth that considers the cultural context, helps to prevent the risks associated with radicalisation, supports the safe development of young people and promotes their reintegration into society.

SISSEJUHATUS

Äärmuslike ideoloogiate levik ja inimeste koondumine radikaalsetesse organisatsioonidesse on kujunenud paljude riikides probleemiks (Europol, 2023). See omakorda soodustab poliitiliselt motiveeritud vägivalla levikut ning vähendab ühiskonna sidusust ja suurendab selle polariseeritust (Hershinger *et al.*, 2020). Osa äärmuslikest ideoloogiatest mõjutatud inimesi ja radikaalseid organisatsioone teostab oma ideoloogiaid kuritegelikel ja kaasinimesi kahjustavatel viisidel. Eriti suuri kannatusi põhjustavad ühiskonnaliikmetele poliitiliselt motiveeritud terroritaktid, mis võivad kaasa tuua paljude inimeste hukkamise ja vigastada saamise (Adam-Troian *et al.*, 2021). Viimaste aastate jooksul on näha, et noorte radikaliseerumine on ka Eestis probleemiks saamas (KAPO, 2025). Tuginedes eelnevale, on magistritöö eesmärgiks välja selgitada, milline peaks olema Eestis rakendatav noorte deradikaliseerumisprogramm. Selleks viiakse läbi kvalitatiivne uuring, kasutades poolstruktureeritud intervjuusid valdkonna ekspertidega ning analüüsitakse parimaid rahvusvahelisi praktikaid.

Äärmuslike ideoloogiate ühiseks tunnuseks on vastandumine teatud rahvus-, usulisele vm ühiskonnagrupile, et kaitsta mõnda teist gruppi, millesse äärmuslane ise kuulub või mida ta esindab (Koehler, 2021). Sellega kaasneb „meie versus nemad“ suhtumine kahe nimetatud grupi vahel ning arusaam, et „meie“ edu jaoks vajalik vaenulikkus „nende“ suhtes (Berger, 2018). Sealjuures ei peeta enda gruppi mittekuuluvaid inimesi endaga võrdõiguslikeks ning usutakse, et vajalik on teise grupi alistamine (Koehler, 2014). Samuti on äärmuslikele ideoloogiatele iseloomulik maailma võrdlemisi lihtne kirjeldamine, selge hea ja halva eristamine, lihtsate lahenduste pooldamine ühiskondlike probleemide lahendamiseks (Van Prooijen & Krouwel, 2019) ning enda ideoloogia ülimuslikuks pidamine ning hoidumine selle õigsuse kahtluse alla seadmisest (Zmigrod, 2020).

Järgnevalt selgitatakse radikaliseerumise mõistet, esitatakse noorte radikaliseerumist mõjutavad tegurid, käsitletakse deradikaliseerumise protsessi ja deradikaliseerumisprogramme, tuuakse välja tunnused, millele deradikaliseerumisprogrammid peaksid vastama ning selgitatakse deradikaliseerumise tähtsust Eesti kontekstis.

Radikaliseerumine

Radikaliseerumine on protsess, mille käigus inimene omandab äärmuslikule ideoloogiale (näiteks parem- või vasakäärmuslus või islamism) omased vaated ja hakkab seda järgima (Rose

& Vale, 2023). Enamasti on tegemist etapiviisilise protsessiga, mille tulemusena inimene hakkab kompromisside ja teistsuguste vaadetega inimeste tolereerimise asemel teatud ühiskonnagruppidele vastanduma ja konflikti astuma (Schmid, 2013). Koehler (2021) märgib, et radikaliseerumise käigus asendub pluralistlik maailmavaade suhtumisega, kus esineb üks ainuõige ideoloogia. Samuti hakkab radikaliseerumise käigus inimene üha rohkem tundma, et ühiskonnas esineb oluline probleem, mis nõuab kiiret tegutsemist.

Radikaliseerumise määratlemisel on üheks suuremaks vaidlusküsimuseks, kas radikaliseerumise kohustuslikuks osaks on vägivald või on võimalik ka mittevägivaldne radikaalsus (Koehler, 2021). Schmid (2013) ja Koehler (2014) on seisukohal, et radikaliseerumisega ei pea alati kaasnema vägivaldne tegutsemine või üldse õigusvastane tegevus, kuid see võib tuua kaasa vägivaldsuse. Horgan ja Braddock (2010) kirjeldavad radikaliseerumist kui vägivaldsuse riskitegurit. Schmid (2013) eristab radikaale ja vägivaldseid äärmuslasi, millest vaid teised on vägivaldsed, ning radikaliseerumist ja vägivaldset radikaliseerumist, kusjuures viimast eristab lisaks ideoloogilistele muutustele ka liitumine vägivaldsel teel oma ideoloogiat teostava grupiga või ise vägivallategude sooritamine tulenevalt radikaalsest ideoloogiast. Magistritöö autor leiab, et kui radikaliseerumist käsitleda üksnes kui äärmusliku ideoloogia omaksvõttu, siis ei saa väita, et kõik radikaliseerunud inimesed teostaksid oma vaateid vägivalda kaudu või pooldaksid poliitiliselt motiveeritud vägivalda. Küll aga nõustub magistritöö autor Koehleri (2014) väitega, et vaadete pluralistlikkuse vähenemine ning ühiskondlike probleemide järjest teravam tajumine võivad panna inimest nende probleemide lahendamiseks vägivaldselt käituma.

Kuigi radikaalsetesse organisatsioonidesse võivad koonduda erinevas vanuses inimesed, siis tänapäeval on suurenenud noorte radikaliseerumine. Seda kinnitavad Suurbritannia uuringu andmed, kus selgus, et äärmuslikest ideoloogiatest juhinduvad noored sooritavad oma esimese kuriteo juba vanuses 13-17 aastat (Rose & Vale, 2023). Noorte radikaliseerumist soodustab nende kerge mõjutatavus, mistõttu on neid radikaalsetel organisatsioonidel lihtsam oma liikmeteks värvata (Adam-Troian *et al.*, 2021). Tänapäeval on noorte radikaliseerumise eripäraks kujunenud, et alaealised mitte ei astu terroristlike organisatsioonide liikmeks ega tegutse täiskasvanute juhendamisel, vaid alaealised ise sooritavad terroriakte omal initsiatiivil või organiseerivad äärmuslikke organisatsiooni iseseisvalt (näiteks värbavad liikmeid, loovad propaganda materjale) (Rose & Vale, 2023).

Noorte radikaliseerumist mõjutavad tegurid

Noorte radikaliseerumine on protsess, mida mõjutavaid tegureid saab jagada mikro- ja makroteguriteks (Al-Badayneh *et al.*, 2016) (vt Tabel 1). Radikaliseerumise mikrotegurid on seotud indiviidi tasandiga, makrotegurid aga ühiskonna tasandiga (Al-Badayneh *et al.*, 2016). Need tegurid võivad küll radikaliseerumist soodustada, kuid nende tegurite põhjal ei ole võimalik täpselt noorte radikaliseerumist ette ennustada (Siegel *et al.*, 2019).

Tabel 1. Noorte radikaliseerumist soodustavad mikro- ja makrotegurid

Mikrotegurid	Makrotegurid
Negatiivsete tunnete kogemine	Kehv majanduslik olukord
Isikliku elu probleemid	Kõrge tööpuudus
Negatiivsed elusündmused	Ühiskonnas esinevad ohud
Raskused identiteedi määratlemisel	Isikuvabaduste piiramine
Ebakõlad moraalnormide süsteemis	Turvatunde puudumine
Raskused emotsioonide reguleerimisel	Noorte vähesed võimalused eneseteostuseks
Sõprade ja pere toetav suhtumine radikaalsusse	Positiivne ühiskondlik suhtumine radikaalsusse
Kontaktid radikaalsete organisatsioonidega	Radikaalsed usuorganisatsioonid
Sotsiaalsete suhete puudujäägid	Internet
Rahuldamata tunnustusvajadus	

Mikrotasandil soodustavad noorte radikaliseerumist mitmesugused negatiivsed tunded nagu ilmajäetuse, marginaliseerituse, alanduse, diskrimineerimise, stigmatiseerituse ja tõrjutuse tunne ning identiteediprobleemid (Schmid, 2013, Reiter *et al.*, 2021). Radikaliseerunud noortele on iseloomulik madal enesehinnang (Faddes, 2015). Noorte radikaliseerumist võivad soodustada probleemid isiklikus elus, negatiivsed elusündmused nagu lähedase inimese kaotus ja ebaõigluse kogemine (Al-Badayneh *et al.*, 2016; Dugas & Kruglanski, 2014). Radikaliseerumist soodustavad ebakõlad noore inimese moraalnormide süsteemis, mida võib põhjustada kogetud ebaõiglus (Bouhana, 2019). Radikaliseerumisele kalduvad noored, kellel on raskusi oma emotsioonide reguleerimisega (Adam-Troian *et al.*, 2021).

Noorte inimeste kujunemisel on suure tähtsusega erinevad sotsiaalsed võrgustikud ja kontaktid: perekond, kool, sõbrad, kogukond, kellel on oluline roll uskumiste ja väärtushinnangute kujunemisel (Costanza, 2015). Radikaalsust mõjutab, millistes sotsiaalvõrgustikes noor viib (Siegel *et al.*, 2019). Noorte puhul võib eakaaslaste mõju olla väga tugev ning kui satutakse tutvusringkonda, milles on teisi radikaalsete vaadetega noori, siis võib nende eeskuju radikaliseerumisele kaasa aidata (De Waele & Pauwels, 2016). Ka perekond võib noore radikaliseerumist soodustada, kuivõrd mitmete radikaliseerunute puhul on täheldatud, et nende

vanemate vaated on samuti äärmuslikud või siis on suhtumine oma laste radikaliseerumisse olnud vähemalt vaikivalt heakskiitv (Dugas & Kruglanski, 2014). Sotsiaalsest aspektist seondub radikaliseerumisega ka see, et äärmuslikku organisatsiooni kuulumine võib aidata rahuldada noorte sotsiaalseid vajadusi, mistõttu on radikaliseerumisest ohustatud noored, kellel esineb sotsiaalsetes suhetes puudujääke nagu perekonna toetuse puudumine või raskused sõprade leidmisel (Reiter *et al.*, 2021). Tunnustusvajadus võib samuti ajendada noori radikaliseeruma, mistõttu võivad radikaliseerumisele kalduda noored, kelle tunnustusvajadus on rahuldamata (Dugas & Kruglanski, 2014).

Makrotasandil moodustavad ühe osa radikaliseerumist soodustavatest teguritest majanduslikud põhjused, mille tulemusena noored näevad oma majanduslikke võimalusi kehvadena (Schmid, 2013). Radikaliseerumist soodustavad kõrge tööpuudus noorte seas (Al-Badayneh *et al.*, 2016), majanduslik ebavõrdsus (Adam-Troian *et al.*, 2021) ning noorte raskused ühiskonda sulandumisel, mis on omane islamimaadest pärit teise ja kolmanda põlvkonna immigrantidele Euroopa riikides (Costanza, 2015). Noorte radikaliseerumine seondub riigi poliitilise olukorra ja süsteemiga ning olukord, kus noorte isikuvabadused ja võimalused ennast poliitikas teostada on piiratud, võib radikaliseerumist soodustada (Al-Badayneh *et al.*, 2016). Radikaliseerumist soodustab ka poliitiline keskkond, milles erinevate ühiskonnagruppide vahelised pinged on teravad, näiteks esineb tugev vastasseis põlisrahvuse ja vähemusrahvuste vahel (Schmid, 2013) või milles noored tajuvad massiimmigratsiooniga seonduvaid ohte (Adam-Troian *et al.*, 2021). Radikaalseerumist võib soodustada ka positiivne ühiskondlik suhtumine radikaalsetesse vaadetesse ning selliste vaadetega inimeste olemasolu kogukonnas (Bouhana, 2019). Radikaalsete usuliikumiste tegevus võib samuti noorte radikaliseerumist toetada, sest kui ühiskonnas levivad usundite radikaalsed versioonid, siis võivad noored neid omaks võtta (Al-Badayneh *et al.*, 2016).

Tänapäeval soodustab noorte radikaliseerumist internet, kuna see võimaldab kiiret infovahetust väga suure hulga inimeste vahel (Koehler, 2014). Internet on kanaliks, mille kaudu radikaalsed rühmitused saavad värvata endale liikmeid ning hankida oma tegevusele rahastust (Dugas & Kruglanski, 2014). Internet soodustab radikaliseerumist, sest see võimaldab inimestel anonüümselt suhelda. Anonüümsus annab inimestele rohkem julgust esitada oma poliitilisi seisukohti ilma piiranguteta, mistõttu võidakse internetis esitada seisukohti, mida veebiväliselt inimesed ei sooviks või ei julgeks esitada (Koehler, 2014). Internet võimaldab ka krüpteeritud suhtlust, mis annab radikaalsete vaadete levitajatele rohkem julgust, sest väheneb risk, et nende seisukohad satuvad soovimatute isikute kätte (Winter *et al.*, 2020).

Deradikaliseerumine

Noorte radikaliseerumine võib endast kujutada ohtu kogu ühiskonnale, kuivõrd radikaliseerunud noored võivad sooritada ohtlikke kuritegusid, sh terroriakte (Rose & Vale, 2023). Seetõttu on ühiskonnal oluline võtta kasutusele meetmeid radikaliseerumise vastu, mis võivad seisneda ennetustöös, et noorte radikaliseerumist ära hoida, kuid vajalikud on ka meetmed juba radikaliseerunud noorte ohtlikkuse vähendamiseks (Koehler, 2015). Kui radikaliseerunud noor on sooritanud kuriteo, siis on küsimuseks, kuidas teda mõjutada viisil, et ta sarnaseid tegusid tulevikus enam toime ei paneks.

Deradikaliseerumise all mõistetakse protsessi, kus radikaliseerunud inimese uskumustes ja väärtussüsteemis toimuvad kvalitatiivsed muutused, mille tulemusena inimene kaugeneb äärmuslikust ideoloogiast ja pühendumusest äärmuslikule organisatsioonile. Deradikaliseerumine avaldub muutustes nii psühholoogilisel kui ideoloogilisel tasandil, väärtustes kui inimese käitumises (Horgan & Braddock, 2010; Silke *et al.*, 2021). Deradikaliseerumisega kaasneb inimese eemaldumine äärmuslikest rühmitustest (*disengagement*). Tänu muudatustele oma veendumustes lõpetab inimene liikmelisuse äärmuslikus organisatsioonis või katkestab selle tegevuses aktiivselt osalemise (Silke *et al.*, 2021) või vähemalt vähendab osaluse aktiivsust selles oleva rolli muutumises (Horgan & Braddock, 2010). Äärmuslikust rühmitusest eemaldumise korral võivad inimesel säilida äärmuslikud poliitilised vaated (Silke *et al.*, 2021).

Deradikaliseerumine on aeganõudev protsess, mille jooksul muutub aegamööda inimese identiteet (Silke *et al.*, 2021). Selle käigus tekivad inimesel kahtlused radikaalses grupis, kuhu ta kuulub, ja selle ideoloogias, ning mõtted grupist lahkumise kohta. Sellega võib järgnevalt kaasneda grupist lahkumine ja radikaalsest ideoloogiast kaugenemine, mille järel hakkab inimene integreeruma tavaühiskonda, asub õppima või tööle (Feddes, 2015). Deradikaliseerumine ei kulge mitte alati lineaarselt, võimalikud on tagasilangused ja peatused ning tagasipöördumine endise identiteedi ja äärmusliku ideoloogia juurde (Koehler, 2015).

Deradikaliseerumisprogrammid

Deradikaliseerumise käigus esineb inimestel mitmeid probleeme, mida on endiste vägivaldsete äärmuslaste uuringus põhjalikult kaardistanud Meredith ja Horgan (2024). Nad jagavad stressorid nelja eluvaldkonda: igapäeva- ja sotsiaalelu, psühholoogiline ja füüsiline heaolu,

turvalisus ning üleminek ja identiteet. Neid probleeme saab ületada deradikaliseerumist toetavate deradikaliseerumisprogrammidega, mis peaksid arvestama kõigi nimetatud eluvaldkondadega.

Deradikaliseerumisprogrammid võivad olla suunatud nii üksikisikutele kui kollektiividele. Kollektiivide deradikaliseerumine võib tähendada näiteks läbirääkimisi radikaalsete gruppidega tulevahetuse lõpetamiseks, relvade loovutamiseks vms (Schmid, 2013). Käesolevas töös keskendutakse deradikaliseerumisele üksikisiku tasandil. Deradikaliseerumisprogrammidega aidatakse noortel deradikaliseeruda ehk kaugeneda radikaalsetest ideoloogiatest ja organisatsioonidest ning taasintegreeruda ühiskonda (Schmid, 2013; Ahmad, 2017).

Deradikaliseerumisprogrammid on mikrotasandil rakendatavad programmid, mis on suunatud juba radikaalsetesse organisatsioonidesse kuuluvatele noortele ning radikaliseerumisest tuleneva ohu tõkestamisele (tegemist ei ole ennetusmeetmega) ning mis on alternatiiviks karistuslikele meetmetele (Koehler, 2015). Deradikaliseerumisprogrammide teostajateks võivad olla riigiasutused või mittetulundussektor, mõnedel juhtudel on kasutatud ka avaliku ja erasektori koostööd (Koehler, 2017). Deradikaliseerumisprogrammid on riigiti erinevad ning erinevad on ka nende eesmärgid (Daugherty, 2019). Eesmärgid võivad olla suunatud radikaliseerunud noorte ideoloogiliste vaadete muutmisele, radikaalsetest organisatsioonidest lahkumisele ja kaugenemisele ning käitumise muutumisele ja vägivallast loobumisele (Koehler, 2015; Mitchell, 2016; Daugherty, 2019). Osa programme rakendab aktiivset lähenemist, mille korral programmi läbiviijad otsivad ise kontakti radikaliseerunud noortega, samal ajal kui passiivsed programmid eeldavad, et noored pöörduvad ise programmi, mis aga ei tähenda, et nendele programmidele ei tehta reklaami (Koehler, 2017). Mõned programmid põhinevad vahendusel, mille korral noored suunatakse programmidesse vanemate või teiste lähedaste poolt (Costa *et al.*, 2021).

Deradikaliseerumisprogrammide omadused

Kuigi erinevates riikides on rakendatud mitmeid deradikaliseerumisprogramme, siis mitte kõik nendest ei ole saavutanud edu. Alljärgnevalt tuuakse kirjanduse põhjal välja olulisemad seisukohad, millele deradikaliseerumisprogramm peaks vastama.

Kuigi noortele suunatud deradikaliseerumiprogramme on rakendatud alles lühikest aega, siis esmased tulemused nende kohta näitavad, et oluline on radikaliseerunud noorte rehabilitatsioon ja taasühiskonnastamise toetamine (Rose & Vale, 2023). Deradikaliseeruvaid noori aitab toetada keskkond, mis ei mõista neid hukka ega suhtu nendesse eelarvamustega, vaid pakub neile uusi võimalusi, suhteid ja positiivseid emotsioone (Mattsson & Johansson, 2019). Häid tulemusi andnud programmide ühiseks tunnuseks võib pidada lootuse, eesmärgi ja kuuluvuse tunde tekitamist (Popp *et al.*, 2020). Deradikaliseeruvale noorele on vaja pakkuda erinevaid alternatiive ning tuleb arvestada sellega, et äärmuslikust grupist lahkumine toob tavaliselt kaasa enesekindluse languse ja seega on vaja noorele pakkuda uusi võimalusi, mis aitaksid tal enesekindlust tõsta (Feddes, 2015). Oluline on toetada deradikaliseeruva noore enesehinnangut ja võimaldada kogeda tal edukaid saavutusi väljaspool radikaalset organisatsiooni (Reiter *et al.*, 2021). Samuti on oluline, et programmid aitaksid noortel luua sotsiaalseid võrgustikke, kuna radikaalsest organisatsioonist lahkumine tähendab seniste noore jaoks väga oluliste sotsiaalsete kontaktide katkemist (Popp *et al.*, 2020).

Deradikaliseerumisega võib noores inimeses kaasnedes tühjuse tunne ning oluline on aidata programmis osalejal leida oma elule mõte ja tähendus väljaspool radikaalset organisatsiooni (Koehler & Kosinski, 2024). Deradikaliseerumisprogrammid peaksid parandama noort ümbritsevat sotsiaalset keskkonda, soodustades positiivsetena mõjuvaid kontakte, mis võimaldaksid noorel inimesel oma eluga uuesti alustada (Reiter *et al.*, 2021). Deradikaliseerumisprogrammide õnnestumiseks on oluline programmis osaleja usaldus programmi ja selle personali suhtes ning osaleja pühendumine programmile, mistõttu on osutunud edukaks vabatahtlikkusele põhinevad programmid (Schmid, 2013). Kuna deradikaliseerumisega kaasnevad olulised muutused inimese identiteedis, siis on vajalik, et muutujal oleks tugev motivatsioon ning programm peab õnnestumiseks seda motivatsiooni toetama (Christensen, 2019). Samas on oluline, et ka programmis osaleval personalil oleks kõrge motiveeritus, kõrged erialased oskused ning empaatia programmis osalejate suhtes (Lewis *et al.*, 2024). Edukad deradikaliseerumisprogrammid on holistilised ehk suunatud inimese toetamisele erinevates eluvaldkondades (Schmid, 2013). Edukateks on osutunud programmid, milles deradikaliseeruvatele inimestele pakutakse tihedat üks-ühele toetust ning igapäevaseid tegevusi, sisustades nende päevasid. Seega on oluline detailse tegevuskava koostamine, mis annab noore päevadele sisu ja struktuuri (Popp *et al.*, 2020). Deradikaliseeruva noore päevadele struktuuri andmine pakub talle stabiilsust, mis toetab deradikaliseerumise protsessi (Reiter *et al.*, 2021).

Osadesse deradikaliseerumisprogrammidesse kaasatakse endisi äärmuslasi, kes on deradikaliseerunud. See võimaldab kasutada sarnases olukorras olnud inimeste kogemust ning juba deradikaliseerunud inimene saab olla programmis osalejale eeskujuks. Endiste äärmuslaste kasutamine aitab tekitada ka programmis osalejate seas usaldust (Schmid, 2013). Endised radikaalsete gruppide liikmed on noorte jaoks autoriteetsed inimesed, kellel on suur potentsiaal noori mõjutada ja lisaks omavad nad isikliku kogemuse pinnalt teavet radikaliseerumise ja radikaalsete organisatsioonide kohta, mida saab programmides ära kasutada (Koehler, 2015). Sarnase taustaga inimestel on lihtsam luua programmis osalejatega tihedat sidet (Lewis *et al.*, 2024). Siiski on vajalik hinnata endiste äärmuslaste motivatsiooni programmis osaleda ja sellega kaasnevat riski. Sobivad on sellised endised äärmuslased, kellel on selge arusaam enda deradikaliseerumise protsessist ja kes oskavad seda reflekteerida, nad peavad olema võtnud vastutuse oma varasemate tegude eest. Riskideks on vaimse tervise probleemid ja sõltuvushäired (Clubb *et al.*, 2024).

Ressursside ja nõusolekute olemasolul kaasatakse programmi tegevustesse ka osalejate lähedasi, sh alaealiste puhul lapsevanemaid, mis võimaldab tegeleda programmis osaleva inimese probleemidega laiemal tasemel ja võtta arvesse mitte üksnes inimese individuaalseid, vaid ka sotsiaalseid vajadusi (Schmid, 2013; Daugherty, 2019). Programmi juures on oluline püüda toetada noore inimese ja tema lähedaste vaheliste suhete paranemist (Reiter *et al.*, 2021). Mutsaers ja Demir (2019) peavad lähedaste toetust deradikaliseerumise juures kriitilise tähtsusega teguriks, kuna radikaliseerunud noorte suhted vanemate ja teiste lähedastega on sageli halvenenud ning nad võivad olla sattunud lähedaste halvaks panu ja tõrjutuse alla.

Deradikaliseerumise aktuaalsus Eesti kontekstis

Eestil on seniajani olnud võrdlemisi vähe kogemust äärmuslike organisatsioonide tegevusega ja noorte radikaliseerumisega. 1990ndate aastate lõpul ja 2000ndate aastate alguses aktiivselt tegutsenud *skinheadide* liikumises osalesid 13-25-aastased noored (Maiberg, 2024). Alates 2016. aastast on Eestis tegutsenud Soomest alguse saanud Odini Sõdalaste liikumine (Suurkask, 2016). 2016. aastal mõisteti süüdi Ramil Khalilov ja Roman Manko, kes olid 2013. aastal toetanud Süürias tegutsevat terroristiliku organisatsiooni (Veskioja, 2016). Viimastel aastatel on Eesti noored osalenud veebipõhiste äärmusgruppide tegevuses (Palgi, 2021). On olnud juhtumeid, kus Eesti noored on osalenud välisriikides tegutsevates äärmusgruppides, näiteks 2021. aastal saadeti Rootsist välja The Nordic Resistance Movement kuulunud Eesti kodanik Oskar Laas (Laine, 2021).

Üheks välismaiseks äärmusgrupiks, kuhu Eesti noored on kuulunud, on olnud Feuerkrieg Division (edaspidi „FKD“) (Maiberg, 2024). FKD on paremäärmusliku maailmavaatega ühendus, mille eesmärgid on muuhulgas rassistlikud, immigrandivaenulikud, juudivastased ja seksuaalvähemuste õigusi piiravad. FKD asutati 2018. aasta oktoobris Baltikumis, tõenäoliselt Eestis. Aja jooksul on grupp laiendanud oma tegevust Belgiasse, Ühendkuningriiki, Iirimaale, Madalmaadesse, Norrasse, Lätti, Saksamaale ja Venemaale. 2019. aastal jätkas FKD oma värbamispuudlusi Euroopas ja Põhja-Ameerikas, sealhulgas Kanadas ja eriti USAs. 2020. aastal kuulutas Ühendkuningriikide valitsus FKD terroristlikuks organisatsiooniks. FKD näol on tegemist esimese terroristliku ühenduse juhtumiga Eestis ning teadaolevalt on sellega seotud kolm Eesti noort. FKD tegevust juhtis 13-aastane ühes Eesti väikelinnas elav poiss. Ta korraldas FKD tegevust krüpteeritud jututubades ja värbas nendes FKD liikmeid. FKD on näiteks, kuidas juba väga noored inimesed suudavad korraldada rahvusvaheliste terroristlike organisatsioonide tegevust (Tambur, 2020).

Kuivõrd Eestil ei ole varasemaid kogemusi terroristlike ühendustega ning nende alaealiste liikmetega, siis puuduvad meetodid ja programmid, mille abil radikaliseerunud noori ühendustest eemaldada, rehabiliteerida ja toetada nende deradikaliseerumist. Seega on vaja lahendada probleem, kuidas radikaliseerunud noortega toime tulla ja millised sekkumisviisid oleksid kõige mõjusamad Eesti kultuuriruumis.

Magistritöö eesmärgiks on selgitada välja, milline peaks olema Eestis rakendatav noorte deradikaliseerumisprogramm.

Magistritöö eesmärgi saavutamiseks otsitakse vastust järgmistele uurimisküsimustele:

- Millised on Eesti noorte radikaliseerumise põhjused?
- Millised sekkumisviisid on ekspertide arvates sobivad Eesti radikaliseerunud noorte puhul?
- Millistele põhimõtetele peaks vastama Eestis rakendatav noorte deradikaliseerumisprogramm?
- Kuidas hinnata Eestis rakendatava noorte deradikaliseerumisprogrammi mõju?

METOODIKA

Meetodite valik

Töös rakendatakse kvalitatiivset uurimismetoodikat. Kvalitatiivne lähenemine on valitud põhjusel, et töö eesmärgi saavutamiseks on vajalik selgitada välja võimaliku Eestisse sobiva noorte deradikaliseerumisprogrammi omadused. Tegemist on kvalitatiivse teabega valdkonnas, mille kohta on eelnevaid teadmisi vähe, kuivõrd Eestis ei ole selliseid programme varasemalt rakendatud. Uurimisküsimustele vastuste saamiseks uuritakse noorte radikaliseerumise põhjuseid, erinevaid sekkumisviise ja meetodeid noorte deradikaliseerumise toetamiseks. Kuigi noorte radikaliseerumise põhjuseid on kirjanduses käsitletud (vt Tabel 1), soovitakse käesolevas töös võimaluse korral avastada Eesti noorte radikaliseerumise põhjuseid. Samuti soovitakse saada teavet võimalike uute sekkumiste ja meetodite kohta, mida kirjanduses seni käsitletud ei ole. Kvalitatiivse meetodika rakendamine on põhjendatud olukorras, kus soovitakse teada saada uudseid seisukohti ja ideid (Tarab, 2019). Kvalitatiivse meetodika rakendamine on õigustatud ka põhjusel, et andmeallikaid, millest oleks võimalik saada sisendit noorte deradikaliseerumise kohta, on vähe. Eestis omavad vaid üksikud inimesed isiklikku kogemust radikaliseerunud noortega. Eestiga sarnaste riikide deradikaliseerumisprogramme, mida oleks võimalik ekspertide seisukohtadega kõrvutada, on samuti vaid üksikuid.

Andmete kogumiseks rakendati esmalt poolstruktureeritud individuaalintervjuusid ja seejärel dokumendianalüüsi. Intervjuudega selgitati välja noorte radikaliseerumise alal erialateadmisi ja/või isiklikku kogemust omavate inimeste seisukohad uurimisküsimuste kohta. Dokumendianalüüsiga uuriti Hollandis, Taanis, Rootsis ja Saksamaal rakendatavaid deradikaliseerumisprogramme. Nende analüüside põhjal töötati välja Eestis võimaliku rakendatava deradikaliseerumisprogrammi alused.

Intervjuud

Intervjuud viidi läbi poolstruktureeritud individuaalintervjuudena. Poolstruktureeritud intervjuu puhul on intervjuu küsimused koostatud võrdlemisi üldiselt ning intervjuu käigus on lubatav küsimuste sõnastust ja järjekorda muuta ning samuti esitada täpsustavaid lisaküsimusi. Poolstruktureeritud intervjuud on sobivad uurimaks nähtusi, mille kohta on eelnevat teavet piiratud määral (Õunapuu, 2014). Käesoleval juhul rakendati poolstruktureeritud intervjuud põhjusel, et soovitakse uuritava nähtuse kohta mitmekesisest teavet ning see, millist teavet

otsitakse ei ole täpselt teada, näiteks milliseid meetodeid või põhimõtteid peaks rakendama noorte deradikaliseerumise juures.

Intervjuu küsimused (vt Lisa 1) on koostatud vastavalt uurimisküsimustele ja kirjanduse ülevaates olevale varasemale teabele. Tulenevalt uurimisküsimustest on intervjuu küsimused jaotatud kaheks osaks: noorte radikaliseerumise põhjused, sekkumisviisid noorte deradikaliseerumise toetamiseks. Kolmanda uurimisküsimusega seonduvat Eesti konteksti hõlmavad küsimused esinevad mõlemas intervjuu osas.

Intervjuude puhul rakendati ettekavatsetud valimit, mille puhul valitakse uuringus osalejad lähtudes eelnevatest teadmistest ja kogemustest uuritava kohta püüdes leida uuritava populatsiooni tüüpilisemaid esindajaid (Õunapuu, 2014). Käesoleval juhul on valitud intervjuueeritavad selliselt, et nendeks oleksid erinevad uuritava teema kohta erialateadmisi ja/või isiklikku kogemust omavad isikud. Kui valimisse kaasata inimesi erinevatest tegevusvaldkondadest, siis võib eeldada, et sellega saadakse rohkem erinevaid seisukohti ja seega rikkamat teavet uuritava nähtuse kohta. Erinevaid, kuid põhjalikke ekspertteadmisi omavate inimeste kaasamine valimisse õigustab suhteliselt väikest valimimahtu. Lähtudes informatsioonivõimu (*information power*) kontseptsioonist võib olla valim seda väiksem, mida rohkem infot uuritava nähtuse kohta valimi liikmed omavad (Malterud *et al.*, 2016).

Kokku kaasati intervjuude valimisse viis inimest: Riigiprokuratuuri ja Põhja Ringkonnaprokuratuuri prokurörid, Politsei- ja Piirivalveameti esindaja, Kaitsepolitsei ameti esindaja ning üks endine radikaliseerunud noor. Uuritavad valiti selliselt, et nad omaksid erinevaid kogemusi noorte radikaliseerumise protsessi osas, et intervjuueeritavate seisukohad täiendaksid üksteist ja võiksid esindada erinevaid vaatenurki. Seega võimaldavad intervjuud koguda teavet nii õiguskaitseorganite esindajate seisukohtade kohta, kes on uurinud ja menetlenud radikaliseerunud noorte kuritegusid, kui ka kogemuste kohta inimeselt, kes on ise radikaliseerumise protsessi läbi teinud. Nende isikute anonüümsuse tagamiseks ei tooda töös välja isikute nimesid ega initsiaale ning viidatakse vaid asutustele, kus töötakse või kokkulepitud määratlusele („endine äärmuslane“).

Intervjuud viidi läbi näost-näkku vormis kohtudes intervjuueeritavatega nendega kokkulepitud ajal. Intervjuud kestsid 31-60 minutit. Kokkuleppel intervjuueeritavatega intervjuud salvestati ning hiljem salvestiste helifailid transkribeeriti käsitsi. Helisalvestisi ja transkriptsioone säilitas

töö autor kuni töö kaitsmiseni enda arvutis parooliga kaitstud kaustas. Pärast seda helisalvestised ja transkriptsioonid kustutati.

Kuna intervjuueritavate puhul oli tegemist ekspertidega, kes avaldasid oma erialaseid või kogemustega saadud seisukohti, siis ei olnud vajalik eetikakomiteelt luba taotleda. Intervjueeritavatele selgitati, et intervjuude andmine on vabatahtlik ja et neil on õigus intervjuu katkestada ilma seda põhjendamata. Intervjueeritavatele selgitati, et nad ei pea avaldama oma isiklikke poliitilisi vaateid.

Intervjuude analüüsiks rakendati kvalitatiivset sisuanalüüsi. Intervjueeritavate vastused kodeeriti induktiivselt ehk koodid ja kategooriad moodustati lähtuvalt vastuste sisu, mitte eelnevate teadmiste või teooria põhjal (Chandra *et al.*, 2019). Selline andmeanalüüsi meetodika valiti põhjusel, et uurimisküsimustele vastamisel ei oleks tulemused eelneva teooriaga piiratud ning avaneks võimalus tuvastada uusi ideid ja lähenemisviise deradikaliseerumise käsitlemisel. Kodeerimine toimus kaks korda, teise kodeerimise käigus tehti esialgsetesse koodidesse ja kategooriatesse muudatusi. Pärast kodeerimist analüüsiti kodeeritud andmeid, mille põhjal oli võimalik teha järeldusi ja kujundada terviklik pilt intervjuude tulemuste kohta.

Dokumendianalüüs

Dokumendianalüüsi puhul rakendati samuti ettekatsetatud valimit. Analüüsiti Rootsis ja Norras kasutatavat EXIT programmi, Taanis kasutusel olevat Aarhusi deradikaliseerumisprogrammi, Saksamaal rakendatavat EXIT-Deutschland programmi ning kahte erinevat Hollandis kasutusel olevat programmi TER ja Forsa. Analüüsitavad programmid valiti Kesk- ja Põhja-Euroopas asuvate ning Eestile suhteliselt sarnase kultuurilise taustaga riikide hulgast. Nimetatud programmid on suunatud radikaliseerunud noortele, kuigi need ei ole täielikult mõeldud üksnes alaealistele. Programmide infoallikatena kasutati nende programmide veebilehti ning programmide kohta teiste autorite poolt tehtud analüüse.

Dokumendianalüüsis võrreldi erinevaid programme, selgitati välja nende programmide peamised komponendid nagu programmi sisu, osalevad isikud, üldised tegutsemispõhimõtted. Saadud tulemusi võrreldi intervjuude põhjal saadud tulemustega Eesti jaoks sobiva deradikaliseerumisprogrammi kohta. Nende tulemuste sünteesis töötati välja Eestis võimaliku rakendatava deradikaliseerumisprogrammi alused.

Metoodika tugevused ja nõrkused

Uurimismetoodika tugevuseks võib pidada seda, et valimisse kaasati noorte deradikaliseerumise valdkonnas erinevaid kogemusi omavaid eksperte. Intervjueeritavad kuuluvad Eesti kontekstis tõenäoliselt noorte radikaliseerumise osas kõige enam isiklikul kogemusel põhinevat infot omavateks inimesteks. Kuigi intervjueeritavaid oli ainult viis, siis olid valimis esindatud erinevad ametiasutused, samuti oli üks ekspert endine äärmuslane, kelle kaasamine kahtlemata laiendas uuringu vaatenurka. Informatsioonivõimu kontseptsioonist tulenevalt ei mängi olulist rolli valimi väiksus, sest ei ole palju eksperte, kellel on intervjueeritavatega sarnane kogemus.

Uurimismetoodika nõrkuseks võib pidada seda, et teabe kättesaadavus erinevate riikide deradikaliseerumisprogrammide kohta ei olnud samaväärne. Osade programmide nagu näiteks Hollandi programmide kohta oli teavet vähem ja selles osas jäi analüüs pealiskaudsemaks. Samuti võib metoodiliseks nõrkuseks pidada seda, et Eesti ekspertidel on suhteliselt vähe kogemusi noorte deradikaliseerumisega, kuivõrd see on Eestis uudne nähtus. Eestis ei ole noorte deradikaliseerumisprogramme veel rakendatud ja seetõttu ei ole ekspertidel kogemust, kuidas need programmid võiksid toimida.

TULEMUSED

Intervjuude analüüs

Noorte radikaliseerumise põhjused Eestis

Intervjuude esimesed küsimused olid Eesti noorte radikaliseerumist soodustavate tegurite kohta. Tulemuste analüüsis jaotati need tegurid mikro- ja makroteguriteks (Tabel 2) sarnaselt kirjanduse ülevaates esitatud käsitlusele. Siinkohal on oluline märkida, et intervjuudes väljendati seisukohta, et noored radikaliseeruvad teatud tegurite mõjul ehk keegi ei sünni äärmuslaseks.

Tabel 2. Noorte radikaliseerumist soodustavad tegurid intervjuude põhjal

Mikrotegurid	Makrotegurid
Perekondlikud probleemid	Majanduskriis
Radikaliseerunud lähedased (perekond, sõbrad)	Ühiskonnas lõhestumist tekitav probleem
Ühtekuuluvustunde vajadus	Äärmuslike organisatsioonide tegevus
Soov teistest eristuda	Äärmuslike ideede levik internetis
Huvi ajaloo ja ühiskondlike teemade suhtes	Riiklik mõjutustöö
Suutmatus eristada lubatavat ja lubamatut	Politsei (takistav tegur)
Nõrk analüüsisivõime	

Esimesena tuuakse välja noorte radikaliseerumist mõjutavad mikrotegurid. Intervjueeritavate kogemus näitab, et väga paljudel Eesti radikaliseerunud noortel esineb perekondlikke probleeme. Mitmed on olnud üksikvanema kasvatada, mistõttu on noorel puudus isa eeskujust. Osadel juhtudel töötavad üks või mõlemad vanemad välismaal, esineb ka lähisuhtevägivalda ja majanduslikke probleeme perekonnas. „*Et, et neid mudeleid, mismoodi perekonnad katki olid, olid nagu erinevad on, aga kõigil oli nagu mingisuguseid katkised perekonnad.*“ (Endine äärmuslane). Märgiti, et kui vanemate järelevalve laste üle on nõrk või puudulik, siis vanemad ei märka, kui lapsele on tekkinud äärmuslike vaadete sõbrad. Samuti märgiti, et kui vanemad tegelevad oma lapsega vähe, siis on ta radikaalsete liikumiste poolt rohkem mõjutatav. Probleemsetes peredes arutletakse noorega vähem ühiskondlikel teemadel, mis võib ühe intervjueeritava hinnangul samuti radikaliseerumist soodustada.

Noorte radikaliseerumist peeti tõenäolisemaks kui noore lähedaste seas on radikaliseerunud inimesi. Seega radikaliseerumist võib soodustada äärmuslike vaadete pooldamine pereliikmete seas või radikaliseerunud sõbrad. Noortel tekib uusi sõpru ja sõbrunemine teiste radikaliseerunud noortega soodustab noore enda radikaliseerumist. Kui noore lähedaste seas on

äärmuslike vaadetega inimesi, siis noored ei saa tagasisidet, et oma ideede teostamine vägivalla abil ei ole aktsepteeritav. Mõnedel juhtudel on vanemad ise radikaliseerunud, kes tutvustavad oma lapsele äärmuslikku ideoloogiat ja kelle kaudu tekivad kontaktid teiste äärmuslastega.

Kontaktid teiste radikaalsete noorte ja radikaalsete organisatsioonidega rahuldavad noore ühtekuuluvustunde vajadust. Mõnedel juhtudel võivad kuuluvustunde rahuldamine ja huvitavad ühised tegevused olla põhjuseks, miks noor loob kontaktid äärmusliku organisatsiooniga. „*Et kuskile kuuluda, sellepärast, et keegi on nendele rääkinud, kui hea on kuskil koos käia, näiteks sporti teha ja muuhulgas siis räägitakse nendele sellistest äärmuslikest maailmavaadetest, mis nendele tunduvalt võib-olla alguses ahvatlevad ja hiljem juba seal on juba liiga hilja.*“ (Põhja Ringkonnaprokuratuur). Noor inimene soovib endale sõpru leida ja mõnikord võib ta ka juhuslikult äärmuslike vaadetega seltskonda sattuda. Kuuluvustunde kohta tuli intervjuudest välja veel arvamus, et seda võib noor otsida ka teistest kuritegelikest organisatsioonidest, seega see ei ole omane mitte üksnes radikaliseerumisele.

Radikaliseerunud noori ühendab soov teistest noortest eristuda, kuuluda mõnda subkultuuri. Samuti on nad huvitatud ajaloost ja ühiskonnas käsitletavatest teemadest. Radikaliseerumine seondub vandenõuteooriatega ning nende toetamine on üheks eristumise vormiks. „*See on ühine nimetaja sellistele asjadele nagu see, et sa nagu oled osa mingisugusest tõest nagu mida ülejäänud nagu ühiskond nagu ei hooma.*“ (Endine äärmuslane).

Radikaliseerunud noorte puhul toodi välja, et nad ei suuda eristada, milline käitumine on lubatud ja milline on lubamatu. Või siis nad võivadki olla seisukohal, et probleemide vägivaldne lahendamine on lubatav. „*See eristamisvõime ei ole veel välja kujunenud, et ega täpselt ei saa aru, et mis on see käibereegli see kogum, mille raames nad võiksid või peaksid siin maailmas tegutsemine, opereerima, et see, see puudulik maailmatunnetus, et kes seal häkib lubamatult süsteemidesse sisse, kes leiab endale väga valed iidolid.*“ (Riigiprokuratuur). Lisaks vastati, et radikaliseerunud noored on oma tegude lubamatusest arusaamise osas sarnased teiste noorte õigusrikkujatega.

Radikaliseerumist võib soodustada noore vähene võimekus saadavat teavet analüüsida, anda hinnangut ühiskondlikele ja poliitilistele seisukohtadele. Radikaliseerumisele kalduvad noored, kes on kergesti mõjutatavad neile edastava teabe suhtes. Kui noor inimene võtab näiteks internetis levitavaid radikaalseid ideid kergesti vastu ilma nendes kahtlemata ja kriitiliselt hindamata, siis see soodustab radikaliseerumist. Sealjuures on olulised ka sotsiaalsed kontaktid,

sest kui noorel ei ole võimalust saadud teabe üle kellegagi arutleda, siis võib see soodustada selle kriitikavaba vastuvõtmist.

Radikaliseerumise makroteguritest nimetati majanduskriise, mis mõjutab perekondi ja seeläbi on seotud perekondlike probleemidega. Kui majanduskriisi tulemusena jäävad inimesed töötuks, siis see tekitab sotsiaalseid probleeme ja mõjutab perekondi negatiivselt. Sealjuures võib radikaliseerumist soodustada ka lokaalne kriis. „*Et see nagu puudutab väga konkreetselt just seda äärmuslust Ida-Virumaal, paned seal paar tehast, paned kinni, on ja sul on paar tuhat inimest töötä, onju?*“ (Endine äärmuslane).

Intervjuudest selgus, et noorte radikaliseerumist soodustavad teravad ühiskondlikud probleemid, mis tekitavad ühiskonnas lõhestumist. Ühe näitena mainiti 2007. aasta pronkssõduri teisaldamisega seonduvat, mis tekitas tugeva vastuolu eestlaste ja venelaste vahel. Üldisemalt märgiti, et kui inimesed tunnetavad, et ühiskonnas on midagi väga valesti, siis see soodustab radikaalsete ideede levikut. Radikaliseerumise soodustajana nimetati ka erakondade, kes üritavad ühiskonda lõhestada, tegevust.

Noorte radikaliseerumine sõltub sellest, kui aktiivsed on äärmuslikud organisatsioonid. Need pakuvad noortele võimalusi koos käia ning teevad kättesaadavaks radikaalseid vaateid sisaldavad materjalid. „*Need mehhanismid, mis kiirendavad inimesel radikaliseerumist ehk teisisõnu mida, kui ta saab kätte seda materjali, mis on radikaalne, äärmuslik või vägivalda õhutav, kui ta saab nii-õelda saab osaleda mingisugustel koosolekutel, kus õhutatakse, kui kui ta saab pugeda ja, ja ühesõnaga, see struktuur on alati üks ja sama, alati mingi raamat, keegi, kes loeb, mingisugune koosviibimine, kus seda saada kätte saada, seda radikaalsed ideed, kätte.*“ (Kaitsepolitseiamet). Nimetatud seisukoht peegeldab arvamust, et äärmuslike organisatsioonide tegevus soodustab noorte radikaliseerumist sageli sarnasel viisil.

Radikaliseerumist soodustava tegurina mainiti äärmuslike ideede levikut interneti kaudu. Internetis on palju tsenseerimata sisu, mis on noortele hõlpsasti kättesaadav. Noored inimesed on igasuguste ideede poolt kergesti mõjutatavad, nad ei oska neid kriitiliselt hinnata, mistõttu kokkupuude radikaalsete ideedega võib suunata neid radikaliseerumisele. „*Noor võib-olla ei oska või inimene ei oska seda enam töödelda, ei saa, satub üha rohkem internetis kõlakambritesse, kus on ühekülgne informatsioon ja arvabki, et siis peegeldabki nagu kogu maailma. Ja kui seal siis on õigustatakse vägivalda kasutamist, siis.*“ (Kaitsepolitseiamet). Veel

märgiti, et internetist on kerge leida noortel sarnaste vaadetega asju ning radikaliseerumise oht on suurem, kui vanematel puudub ülevaade, millega nende laps internetist tegeleb.

Noorte radikaliseerumist soodustab sihipärane riiklik mõjutustöö. Selle näitena toodi välja Venemaa tegevust erinevates meediakanalites, mis avaldab mõju Eestis elavate vene noorte radikaliseerumisele. Selle kohta mainiti intervjuudes veel, et kui majanduslik olukord on kehvem, siis on noorte rahulolematuse suurem ja neid on kergem propaganda poolt mõjutada.

Radikaliseerumist mõjutavate tegurite juures mainiti ka politsei tegevust. Seda peeti radikaliseerumist takistavaks teguriks. Küsimuseks on aga, kui palju suudab politsei oma tegevusega radikaliseerumist soodustavaid tegureid tasakaalustada.

Järgmisena uuriti intervjuudes, mille poolest eristuvad oma äärmuslikke vaateid vägivaldsel ja kuritegelikult viisil teostavad noored, noortest, kellel on küll äärmusliku vaateid, kuid kes ei teosta neid vägivaldsel või kuritegelikult viisil. Intervjuudest tuli välja, erinevused peituvad sotsiaalsetes oskustes, emotsioonide reguleerimises, suhtlusvõrgustikus, seisukohas vägivalda kasutamisele.

Intervjueeritavad tõid välja, et vägivaldselt käituvatel noortel on vähem arenenud sotsiaalsed oskused ning nad suudavad oma käitumist vähem kontrollida ning oma emotsioone vähem reguleerida. Vägivaldset käitumist võivad soodustada kontaktid vägivaldselt käituvate inimestega. Radikaalsete organisatsioonide liikmeskonda kuulub varasemalt kuritegusid toime pannud isikuid, kes annavad vägivalduse ja ebaseadusliku tegevuse pooldamisega eeskujul. „*Et kui kõik ümbritsevad, ütlevad, et jah, et seda või teist tüüpi inimeste või gruppide suhtes tuleb vägivalda tarvitada või see on õigustatud ja, ja õige siis ta õpibki seda. Hunt õpibki murdma.*“ (Kaitsepolitseiamet). Seega radikaliseerumine toimub aja jooksul ja teiste inimeste eeskujul. Radikaliseerunud inimese võrdlemine hundiga on mitmetähenduslik, kuivõrd see võib tähendada ka radikaliseerunud individuaalset tegutsemist ehk üksiku hundina toimetamist.¹

Sarnasel viisil võib suhtlusvõrgustik vägivaldselt käitumist pidurdada, kui lähedased seda õigeks ei pea. Osadel noortel on eelnevalt välja kujunenud seisukoht, et vägivalda kasutamine ei ole poliitiliste vaadete teostamiseks õige käitumine ja sellisel juhul on risk vägivaldsele

¹ Viimase aja kuulsamate üksikute huntide hulka kuuluvad näiteks Anders Behring Breivikule (Norra 2011) ja Brenton Tarrantile (Uus-Meremaa Christchurch 2019).

äärmuslusele väiksem. „*Eks meil kõigil on aeg-ajalt tunne, et tahaks kellegile lõuga anda, onju, aga me ei tee seda sellepärast et me teame, et see ei ole õige.*“ (Politsei- ja Piirivalveamet).

Põhimõtteliselt nenditi ühes intervjuus, et iga noor võib radikaliseeruda, kuid tõenäosus selleks on noortel erinev. Kui noore puhul esineb radikaliseerumist soodustavaid tegureid, eriti perekondlikke probleeme, siis toimub radikaliseerumine tunduvalt suurema tõenäosusega. Märgitakse ka seda, et väliste tunnuste põhjal ei ole võimalik alati selgelt öelda, milline noor on radikaliseerunud. „*Saba ja sarvi ei ole, täiesti tavalised noored inimesed. Kui tänaval vastu kõnniks ega aru ei saaks, et ta on radikaliseerunud.*“ (Riigiprokuratuur).

Noorte radikaliseerumise eripärad Eestis

Eesti ja teiste Lääne-Euroopa radikaliseerunud noorte erinevusena märgiti erinevaid sihtrühmasid, kellele vastandutakse. Siinkohal ilmnedid aga vastustes erinevused sõltuvalt sellest, kas kirjeldati praegust olukorda või situatsiooni umbes 15-20 aastat tagasi. 15-20 aastat tagasi oli Eesti radikaliseerunud noorte eripäraks vastandumine venelastele, Venemaale, kommunismile. Sealjuures märgiti, et Eestis oli vähe selliste rahvusgruppide esindajaid, kellele äärmuslased, eelkõige paremäärmuslased Lääne-Euroopas vastandusid. Eestis oli vähe mustanahalisi ja moslemeid. Samuti ei olnud Eesti paremäärmusluse peamine iseloomustav omadus vastandumine juutidele või seksuaalvähemustele.

Praeguse olukorra kohta saab aga intervjuude puhul öelda, et erinevused Eesti ja Lääne-Euroopa radikaliseerunud noorte vahel on vähenenud. Samuti on toimunud lähenemine eesti ja vene äärmuslaste vahel. Kui varem eestlased ja venelased vastandusid üksteisele, siis nüüd nad võivad kuuluda samadesse organisatsioonidesse. Tänapäeva noored enam ei määratle end nii palju rahvuse kaudu kui varem. Radikaliseerunud noored Eestis on mõjutatud rahvusvahelistest liikumistest, sealjuures nii Lääne kui Vene omadest. Eesti äärmuslaste ideoloogiad on teistest riikidest üle võetud. Muutuseks on ka see, et praegu toimub äärmuslike vaadete levitamine rohkem internetipõhiselt kui varem. Tänu sellele liiguvad äärmuslikud vaated üle riigipiiride ja need ei ole nii palju seotud ühe riigi ja rahvusega. Seetõttu on ka Eesti äärmusluse eripärad võrreldes Lääne-Euroopaga vähenenud.

Siiski võib ka praeguses olukorras välja tuua erinevusena suhtumise Ukraina sõjasse – Eesti äärmuslased on rohkem Ukrainat toetavad kui välismaised radikaliseerunud noored. Samuti on endiselt Eesti eripäraks, et usu- ja religiooniga seotud küsimused ja teemad ei ole

radikaliseerunud noorte jaoks olulised. Eesti eripärana toodi veel välja, et radikaalsed liikumised on siin suhteliselt vähem levinud ja et radikaalsetesse liikumistega seotud inimesed sageli muudavad oma vaateid ehk nad lähevad kaasa erinevate ideedega. Selle kohta toodi näide, et sama inimene on ükskord immigrantide vastane, siis vaktsiinivastane, mille järel läheb kaasa mõne kolmanda teemaga. Paremäärmusluse kohta toodi välja ka seisukoht, et Eesti eripäraks on see, et tavainimeste seas on radikaalsed vaated rohkem aktsepteeritud kui Lääne-Euroopas.

Noorte deradikaliseerumise eeldused ja toetamise võimalused Eestis

Järgmised küsimused puudutasid deradikaliseerumisprotsessi. Nende küsimustega uuriti deradikaliseerumise eeldusi ja võimalusi deradikaliseerumise toetamiseks. Intervjuude põhjal on noorte deradikaliseerumise eeldusteks arusaamine senise tegutsemisviisi sobimatuses, muutused vaadetes, sobiv keskkond, huvide muutus, lähedaste inimeste mõju, võimalus radikaalsest organisatsioonist lahkumiseks, sekkumismeetmed ja karistus.

Intervjueeritavate arvates peab deradikaliseerumiseks kujunema noorel arusaam, et senine tegutsemisviis on olnud vale ja sellega seonduvalt peab tekkima soov muutuda. *„Et selleks muutuda, et selline inimene ise tahtma muutuda, et noorele peab jõudma siis kohale et see käitumine ei ole enam aktsepteeritav ja kui ta tahab edasi tegutseda, sest ta peab oma käitumist muutma. Et kõige olulisem on jah, et ta saaks aru muutuse vajadusest.“* (Kaitsepolitseiamet). Muutusele võib aidata kaasa, kui noor inimene hakkab mõistma, millised on tema tegude tagajärjed ja mis on nende tähendus.

Deradikaliseerumine võib saada alguse muutustest noorte vaadetes. Radikaliseerunud noorte vaated ei ole tavaliselt kinnistunud ja põhjalikult läbimõeldud, nendes on ebaloogilisusi ja vasturääkivusi. Võimalus nende vaadete üle arutleda võib noores tekitada arusaama, et tema seisukohad ja radikaalsed vaated ei ole ainuõiged.

Olulist rolli mängib keskkond, kus noor viibib. Noort inimest võib deradikaliseerumisele suunata keskkond, mis teda ümbritseb, kuid samas võib see keskkond teda ka vastupidiselt mõjutada. Noorte puhul on oluliseks keskkonnaks kool. Kui noor inimene aga endiselt veedab aega samas keskkonnas, kus ta on ümbritsetud radikaliseerunud inimestega, siis see ei toeta deradikaliseerumist ning sellisel juhul võivad ka teised deradikaliseerumist toetavad meetmed mitte toimida. Keskkonnamuutuse osas toodi välja, et kuigi keskkonnavahetus võib aidata, ei

pruugi see alati toimida, sest Eesti on väga väike riik ja tänapäeval toimub noorte suhtlus paljuski interneti vahendusel. See tähendab aga omakorda, et teise linna elama kolimine keskkonnamuutuse saavutamiseks ei tarvitse toimida.

Mõnda noort võib äärmuslikest vaadetest ja organisatsioonist kaugenema panna huvide muutus. Kui noor inimene leiab endale mõne uue tegevuse või hobi, võib ta hakata sellele rohkem keskenduma ja aega kulutama ning seetõttu eemalduma varasemast äärmuslikust tegevusest. Näidetena toodi välja, et mõni noor avastab endale lennukimudelid, teine tänavatantsu.

Noort inimest võivad suunata deradikaliseeruma lähedased inimesed, kui nad toetavad noore inimese lahkumist radikaalsest organisatsioonist. Samas peavad need lähedased olema noore jaoks väga olulised, et nende arvamus korda läheks.

Deradikaliseerumise eeldusena nimetati ka võimalust radikaalsest organisatsioonist lahkuda. Lahkumise keerukus on üheks asjaoluks, mis võib hoida noori radikaalses organisatsioonis, isegi kui seda enam ei soovita. *„Kui sa sinna gruppi sisse läinud oled, siis sealt väljatulek on ülikeeruline, et kõikides noortegruppides. Sest et neid, kes väljaastujaid tegelikult mõistetakse hukka ta enda grupi liikmete ja nende lähedaste poolt.“* (Politsei- ja Piirivalveamet). Sealjuures märgiti täiendavalt, et kui radikaalse organisatsiooni liidrid organisatsioonist eraldada näiteks vahistamise abil, siis see aitab teistel liikmetel organisatsioonist lahkuda ja võib tuua kaasa organisatsiooni lagunemise. Lisaks peaks noorte deradikaliseerumise toetamise juures pöörama suuremat tähelepanu liidritele, sest nende deradikaliseerumine annab järgijatele eeskuju ja nõrgestab radikaalset organisatsiooni.

Intervjueeritavad kinnitasid, et riigi poolt rakendatavad sekkumismeetmed saavad toetada noore deradikaliseerumist. Need ei tarvitse aga tagada muutuse toimumist, sest see on iga noore enda valik, kuidas ja kui palju noor inimene riigi poolt pakutavaid võimalusi kasutab. Sellest hoolimata olid intervjueeritavad seisukohal, et riik peaks sekkumismeetmeid rakendama, sest need võivad ära hoida suuremaid kulusid tulevikus, näiteks vangistatu ülalpidamine.

Samuti on intervjueeritavad leidnud, et muutuse võib kaasa tuua karistuse saamine või veendumuse tekkimine, et senise tegutsemisviisiga jätkates on karistada saamine tõenäoline. Selles osas pidas üks intervjueeritav sobivaks kuritegusid sooritanud radikaliseerunud noorte puhul rakendada šokivangitust. *„Et nii-öelda selline õigussüsteemi faktor võib töötada nagu noor inimene, tekib karistamatuse tunne, ühel hetkel kõmm - mäng on läbi, nüüd sa umbes siis ei ajateenistusse, oma arust patrioot, noh, ma olen nüüd minu enda mõtted, mis mul omal ajal*

olid on ju. Et, et ja nii edasi ja nii edasi, nii et see on üks asi, mis kindlasti võib nagu tuua noort inimest tagasi maa peale, tagasi reaalsusesse.“ (Endine äärmuslane).

Mis puudutab deradikaliseerumise toetamist, siis peaks intervjueeritavate sõnul toetamise eesmärgiks olema see, et noor ei tarvitaks enam vägivalda ega tegutseks muul seadusevastasel viisil. Radikaalsete vaadete muutumist ei peetud vajalikuks, pigem rõhutati arvamusvabadust, kuid oluline on see, et inimene valiks oma vaadete teostamiseks sobivad viisid. Veel toodi välja, et hea tulemus on ka see, kui noor enam ei levita aktiivselt äärmuslikke vaateid. Samuti oleks positiivne vaadete muutus, kuid seda ei ole ilmselt võimalik kõigi noorte puhul saavutada. Ühes intervjuus tuli välja ka seisukoht, et noor inimene peaks õppima oma vaateid väljendama selliselt, et ta ei tee sellega haiget kaasinimestele. „*See on see väärtus, alusväärtus, millega me taas ühiskonnas toimetame, mida me au sees peame. Sõnavabadus ei ole piiramatu, ehk siis saab võid igasuguseid asju mõelda ja tõeks pidada, aga sa pead tunnetama, et seda aktsepteerima, et see su õeldu ei tohi teha haiget kaasinimestele.“* (Riigiprokuratuur).

Intervjuudest tuli välja, et programmis osalevatel radikaliseerunud noortel peab tekkima usaldus programmi personali suhtes. Noortega tegelevad töötajad peavad näima noortele autoriteetsed ning suutma noortega suhestuda. Tuleb hoiduda noortega vastandumisest, selle asemel töötada usalduse tekkimise nimel, et oleks tagatud avatud suhtlus programmis osaleva noorega. Igal juhul tuleks hoiduda programmis osalevate noorte stigmatiseerimisest.

Soovitati mentorlust deradikaliseerumisprogrammi osana, kus noorel oleks personaalne mentor, kellega tal kujuneb välja pikaajaline koostöö. Mentori vahetumisest tuleks hoiduda – isegi kui mentor peaks asuma elama teise linna, võiks ta virtuaalselt ikkagi suhelda radikaalsete kaaslastega edasi. Mentor peaks olema noore jaoks usaldusväärne ja autoriteet. Pakuti ka välja, et mentor võiks olla noorega sarnase taustaga või siis elualalt, mis pakub noorele huvi. Näiteks kui noorel on huvi sõjaväelaseks saada, siis ka mentor võiks olla sõjaväelane.

Deradikaliseerumisprogramm peaks olema võimalikult palju noore eripära arvestav ja tema individuaalsete vajadustega kohanduv. Vastavalt sellele, millised on noore probleemid, tuleb nendega ka tegeleda. Näitena toodi, et mõnedel juhtudel võiks olla abi vanematel esinevate probleemide lahendamisest, kuigi see ilmselt peaks olema rohkem üldine sotsiaalpoliitika ülesanne. Osade noorte puhul võib olla vajalik keskenduda ümbritseva keskkonna muutmisele.

Intervjuudes soovitati koostöö tegemist kooli ja koduga. Koostöö koduga ei ole kõigil juhtudel võimalik, kuid kooli kui neutraalset ruumi, milles noor veedab suure osas oma ajast, soovitati

deradikaliseerumise toetamise juures rakendada. Väga oluline on see, et koolis puutub noor kokku erinevate teiste noortega, seega mitte üksnes radikaliseerunud sõpradega. Kui vanemad on avatud koostööle, siis võib olla mõnedel juhtudel kasulik pakkuda toetust vanematele, et nad oskaksid oma last mõista ja toetada. *„Et, et kui on need vanemad, kes, kes ei jaga seda ideoloogiat siis ma ei pruugi seda kõike mõista. Ja vajavad sealhulgas ka tuge, sellega toime tulla.“* (Põhja Ringkonnaprokuratuur).

Programm peaks pakkuma noorele tegevusi, mis aitavad tema enesekindlust tõsta. See on oluline, sest radikaalsest organisatsioonist eraldumisele järgnevalt võivad noored leida ennast olukorras, kus neil ei ole sõpru ega mõtestatud tegevust. *„Noorte puhul on see, et grupis nad tunnevad, et nad on keegi. Ja, ja kui sa nüüd sealt ära võtad, siis sind tehakse kindlasti maata, üks ju, ka oma oma võib-olla lähituttavate poolt.“* (Politsei- ja Piirivalveamet).

Deradikaliseerumise toetamise juures ei peetud õigeks vaadete muutmise pealesurumist, vaid seda, et näidata noorele võimalusi, et oma vaateid on võimalik teostada teistel viisidel. *„Et aga kõige olulisem ongi see, et saaks aru, et kui ta näeb, et ühiskonnas on muutused ja tal on hinges valu, et, et siis, siis ta ei pea seda tegema läbi vägivalla vaid ta saab seda adresseerida kuidagi teistmoodi.“* (Kaitsepolitseiamet).

Deradikaliseerumisprogramm võiks pakkuda võimalusi noortele oma vaadete üle arutleda. Selle puhul ei tuleks noortele teisi vaateid peale suruda või väita, et nende vaated on valed, vaid võimaldada noortele uusi vaatenurki. *„Et siis mis võiks nagu töötada, on see, kui sul on nagu selle inimesega nagu võimalik pikemalt vestelda, või niimoodi siis et lasta tal endal oma maailmavaateid nagu põhjendada, selgitada, rääkida, lasta tal endal. Nii on ta ise siis küsimusi suunata ja tuues välja mingisuguseid punkte avastada neid loogikaauke omaenda maailmavaates, et ta ise, mitte sa ei ütle talle ette seda vastust, vaid ta suunab teda inimeste ise nagu mõtlema“* (Endine äärmuslane). Selliste arutlusvõimaluste pakkumine võib näidata noorele võimalusi, kuidas ühiskonna probleemidele leida teistel viisidel lahendusi. *„Ehk siis, et oleks võimalik turvalisemalt ja ühiskonnasõbralikumalt oma aega veeta või või näiteks kasvõi oma maailmavaateid jagada niimoodi, et tema vastas on teistsuguse maailmavaatega inimene, et inimesed lihtsalt arutlevad, mida ühiskond ära teha saab.“* (Põhja Ringkonnaprokuratuur).

Intervjuudes toodi veel välja, et radikaliseerunud noortega tegelemisel on oluline neid õigeaegselt märgata. Sellistest noortest võiksid teada anda vanemad, kool, noorsootöötajad. Osa paremäärmuslikke noori on Noorkotkaste või Kaitseliidu noored ning ka need organisatsioonid

saaksid radikaliseerunud noortest teada anda. Varane märkamine on oluline selleks, et noortega saaks hakata tegelema enne, kui nad on õigusrikkumisi sooritanud.

Veel pakuti välja, et oluline on pakkuda noortele vaba aja veetmise võimalusi, sporditreeninguid ja huviringe. Seda oleks vaja eriti maapiirkondades, kus noortel on vähem valikuvõimalusi. Probleem on ka selles, et sellised tegevused on noortele kallid, kõik vanemad aga ei jõua neid oma lastele võimaldada.

Intervjuude kokkuvõtteks võib öelda, et eksperdid pakkusid välja soovitusi nii deradikaliseerumisprogrammide sisu kui programmide rakendamise põhimõtete osas. Intervjuude põhjal on võimalik koondada peamised põhimõtted, millele deradikaliseerumisprogramm peaks vastama:

- Programmis osalejatel peab tekkima usaldus programmi personali suhtes, personalil tuleb hoiduda noortega vastandumisest ja noorte stigmatiseerimisest;
- Programmis osalejatele tuleb määrata mentor, kes nendega personaalselt tegeleb;
- Oluline on pikaajaline kontakt sama mentoriga;
- Kasutada individuaalset lähenemist;
- Programm peaks pakkuma noorele enesekindlust tõstvaid tegevusi;
- Koostöö kooli ja koduga;
- Vajadusel vanemate toetamine;
- Veendumuste muutmist ei tohi peale suruda, selle asemel tutvustada alternatiive ja teisi võimalusi;
- Luua noortele võimalusi arutleda oma veendumuste üle;
- Pakkuda noortele vaba aja veetmise võimalusi.

Dokumendianalüüs

Deradikaliseerumisprogrammid

Erinevates riikides rakendatavad deradikaliseerumisprogrammid põhinevad küll sarnastel eesmärkidel, kuid kasutavad mitmesuguseid lähenemisi vastavalt sihtrühmadele, suunamise viisidele ja programmi ülesehitusele. Järgnevalt kirjeldatakse peamisi põhimõtteid ja tööviise, mida rahvusvahelised programmid rakendavad, tuues näitena erinevate riikide kogemused.

Norras ja Rootsis rakendatakse paremääruslikele noortele programmi EXIT. EXIT programm on saanud alguse Norrast ning Rootsis kasutatava programmi arendamisel on võetud eeskujuna Norra programmist, kuigi programmidel on erinevusi. Norras rakendatav programm sai alguse 1997. aastal lapsevanemate võrgustikest, kes tahtsid aidata oma lastel lahkuda paremääruslikest gruppidest. Rootsis alustati EXIT programmiga 1998. aastal (Daugherty, 2019). Taanis rakendatakse Aarhuse deradikaliseerumisprogrammi, mis on suunatud nii radikaliseeruvatele kui juba radikaliseerunud noortele (Walanda, 2020). Saksamaal rakendatakse EXIT-Deutschland programmi (Koehler, 2015). Hollandis rakendatakse deradikaliseerumise toetamiseks kahte tüüpi lähenemist. Nendest esimeseks on TER (*Terrorism, Extremism, and Radicalization*) programm, millesse suunatakse kuritegusid sooritanud äärmuslased ning programmis osalemine on vangistusest tingimisi vabastamise tingimuseks. Teiseks programmiks on vabatahtlik äärmuslikest rühmitustest lahkumist toetav programm Forsa (Van Eckveld, 2021).

Norra EXIT programmi sihtrühmaks on alla 18-aastased isikud, kes on seoses äärmuslike organisatsioonidega osalenud kriminaalses tegevuses või kes on ühinenud või ühinemas kuritegelike äärmuslike organisatsioonidega. Rootsis kasutusel oleva EXIT programmi eripäraks võrreldes Norra programmiga on see, et see on suunatud noortele, kes ise aktiivselt otsivad abi äärmuslikest organisatsioonidest lahkumiseks, mis tähendab, et sinna programmi ei suunata noori ametivõimude poolt (Daugherty, 2019). Taani Aarhuse programm on suunatud nii radikaliseeruvatele kui juba radikaliseerunud noortele (Walanda, 2020). Esialgelt oli programm mõeldud alla 18-aastastele, kuid hiljem laiendati seda ka vanematele inimestele (Agerschou, 2014). EXIT-Deutschland programm ei ole spetsiifiliselt suunatud alaealistele, kuid selles võivad osaleda kõik isikud, kes soovivad eemalduda paremääruslusest (EXIT-Deutschland). Programmis osalemiseks on vajalik isiku enda initsiatiiv, programmi töötajad ei tegele radikaliseerunud noorte otsimisega ja nende personaalse programmi kutsumisega (Wichmann & Benneckenstein, 2018). Hollandis rakendatavasse TER programmi suunatakse kuritegusid sooritanud äärmuslased ning programmis osalemine on vangistusest tingimisi vabastamise tingimuseks. TER programm ei ole spetsiifiliselt suunatud alaealistele (Van Eckveld, 2021).

Deradikaliseerumisprogrammid algavad enamasti noortega kontakti loomise ja nende vajaduste kaardistamisega. Norra EXIT programm algab võimestava vestlusega, milles kaardistatakse noore huvid, sotsiaalne võrgustik, perekondlik olukord, olukord koolis, tegevused, finantsolukord, äärmusluse motiivid. Vestluse käigus üritatakse pakkuda noorele lahendusi (Daugherty, 2019).

Rootsi EXIT programmis on esimeses etapis eesmärgiks info jagamine ja toetuse pakkumine ning noorele võimaldatakse saada toetust varasema isikliku deradikaliseerumiskogemusega kootsilt (*coach* ehk arengutreener) (Daugherty, 2019). Taani Aarhuse programmi suunamine toimub läbi selleks loodud infoüksuse (*InfoHouse*), kuhu kuuluvad politseiametnikud. Erinevad noortega kokkupuutuvad isikud nagu vanemad, õpetajad, noorsoo- ja sotsiaaltöötajad, politseiametnikud saavad teatada radikaliseerunud noortest. Infoüksus otsustab, kas kutsuda noor programmis osalema ning sellisel juhul kutsutakse noor kohtumisele, mille eesmärgiks on noore seisundit täpsemalt hinnata ja lahendusvõimalusi välja pakkuda. Samuti selgitatakse välja noore tugivõrgustik (Bertelsen, 2015). EXIT-Deutschland programmi pöördunute puhul selgitatakse välja, millised on isiku ootused ja motivatsioon. Programm on suunatud neile, kellel on tegelik soov äärmuslikust organisatsioonist lahkuda ja kes on valmis selle nimel aktiivselt tegutsema. Seejärel hinnatakse isiku sobivust programmi jaoks ja jaatava otsuse puhul suunatakse ta ühe programmis osaleva töötaja poole, kes hakkab temaga edasi tegelema (Wichmann & Benneckenstein, 2018).

Deradikaliseerumisprogrammide keskse osa moodustavad mitmesugused noorele suunatud tegevused ja tugimeetmed, mis on enamasti individuaalsed, lähtudes noore abivajadusest. Rootsi EXIT programmis jagunevad tegevused programmi etappide kaupa. Aktiivse toetuse etapil, kui noor on otsustanud radikaalsest grupist lahkuda, on teenuste valik kõige laiem, sh võidakse pakkuda rahalist toetust ning abi elukohavahetuseks. Sel perioodil on koots noorele ööpäevaringselt kättesaadav, aidates teda suhtlemisel ametiasutustega ja pakkudes isiklikku toetust. Pärast grupist lahkumist aidatakse noorel uue normaalsusega kohaneda ning toimuvad grupikohtumised teiste radikaalsetest gruppidest lahkunud noortega. Järgnevas refleksioonifaasis hakkab noor kujundama oma uusi vaateid ja identiteeti. Sel etapil on kõrge depressiooni ning sõltuvusainete kasutamise risk, mille tõttu pakutakse deradikaliseeruvale noorele professionaalseid teraapiaid. Viimases etapis, kui deradikaliseerumisprotsess on lõpule viidud, on noor inimene kohanenud uue eluga ning ta on üle saanud süü- ja häbitundest. Sel perioodil on võimalikud järelkontaktid kootsiga (Daugherty, 2019).

Taani Aarhuse programmis pakutakse erinevaid tugimeetmeid, need on vastavalt vajadusele hindamistulemuste alusel, samuti toetatakse tema osalemist hariduses ja tööturul. Äärmuslikel juhtudel pakutakse toetust elukohavahetuseks, kui see on hädavajalik äärmuslikust organisatsioonist lahkumiseks. Osalejatele võidakse pakkuda psühholoogilist nõustamist, arutlemisvõimalusi poliitiliste või usuliste küsimuste üle. Vajadusel suunatakse programmis osalejad tervishoiuteenuse osutajate juurde (Bertelsen, 2015). EXIT-Deutschland programm

põhineb samuti individualiseeritud lähenemisel ja teenuste osutamisel vastavalt vajadusele (Wichmann & Benneckenstein, 2018).

EXIT-Deutschland programmis osalejatele õpetatakse uusi oskusi, et igapäevaeluga paremini hakkama saada. Neile pakutakse toetust isiklike suhete taasloomisel, hariduses ja tööturul osalemises. Vajaduse korral rakendatakse meetmeid, et tagada äärmuslikest organisatsioonidest lahkujate turvalisus, kui neid võivad ohustada teised äärmuslased (EXIT-Deutschland).

Holland TER programm sarnaneb tavapärasele kriminaalhooldusele, millele on lisatud täiendav nõustamine ning individualiseeritud toetusmeetmed. Programm sisaldab arutelusid osaleja ideoloogia osas ja tema kriitilise mõtlemise oskuse arendamist, kuid samas puudub struktureeritud lähenemine, kuidas seda täpsemalt teha ning metoodika valik on kriminaalhooldaja otsustada. Hollandi Forsa programmis pakutakse äärmusrühmituste liikmetele nõustamist ning sealjuures on sihtrühmaks välisriikidest (tavaliselt islamimaadest) Hollandisse saabunud äärmuslased. Nõustamise põhjal otsustatakse isikule teenuste osutamine, mille juures rakendatakse individuaalset lähenemist. Programmis keskendutakse radikaliseerunu säilenõtkusele, traumadega toimetulekule, kriitilisele refleksioonile, filosoofilistele küsimustele, sotsiaalsete võrgustike loomisele ja taastamisele, sealjuures suhetele perega ning ühiskonnas osalemisele. Forsa programmi üheks osaks on radikaliseerunute ideoloogiline nõustamine ja suunamine, samas nende programmide ametlikuks eesmärgiks on isikute lahkumine radikaalsetest ühendustest (Van Eckveld, 2021).

Osades programmides on olulisel kohal personaalne mentorlus. Rootsi EXIT programmis on keskne roll kootsil ja programmi sisuks olevad tegevused kujunevad osaleja ja kootsi vahelise suhtluse ja koostöö tulemusena, osutatav toetus on sageli seotud programmis osaleja jaoks parajasti aktuaalsete probleemide lahendamisega (Örell, 2018). Seetõttu peetakse väga oluliseks kootside koolitamist. Kootside väljaõppes kasutatakse lähenemist, kus kogemustega kootsid õpetavad välja uusi (Christensen, 2015). Taani Aarhusi programmis määratakse samuti programmis osalevale noorele isiklik mentor. Mentorite valikul pööratakse tähelepanu tema sobivusele programmis osalejaga, mille puhul võetakse arvesse vanust, sugu, etnilist tausta, haridustaset ja varasemat kogemust (Bertelsen, 2015).

Programmide erinevad suhtumises osaleja vaadetesse. Rootsi EXIT programmi tunnuseks on see, et selles ei mõisteta hukka paremäärmusliku ideoloogiat, vaid keskendutakse noore ühiskonda taasintegreerimisele ning pakutakse talle vaimset ja vajadusel ka finantsilist toetust

(Daugherty, 2019). Taani Aarhuse programm ei keskendu samuti ideoloogiale, vaid õigusvastasele käitumisele ning sellega ei seata kahtluse alla radikaalsete noorte ideoloogiat ega soovita neid stigmatiseerida, vaid eesmärgiks on nende kogukonna kultuurilisse, sotsiaalsesse ja ühiskondlikku ellu kaasamine (Bertelsen, 2015). Seevastu EXIT-Deutschland programm määratleb end kui uut algust osalejate jaoks. Sealjuures keskendutakse ka osaleja vaadete muutmisele lähtudes eeldusest, et ideoloogia on inimese käitumise põhjuseks (EXIT-Deutschland). Seega toetatakse seda, et inimene analüüsiks oma minevikku, teeks selle põhjal järeldusi ja muudaks oma ideoloogiat (Koehler, 2015). Programmi osaks on ka perede nõustamine (EXIT-Deutschland).

Deradikaliseerumisprogrammide ajaline kestus ei ole enamasti täpselt piiritletud. Rootsi EXIT programmi kestus on 6-12 kuud, kuigi järelkontaktid kootsiga võivad kesta veel mitme aasta jooksul (Daugherty, 2019). Taani Aarhuse programmi kestus on üks aasta, kuid programm loetakse lõppenuks siis, kui selle eesmärgid on saavutatud, mistõttu võib olla programm kestuselt lühem või pikem (Agerschou, 2014).

Norras kasutusel olevat EXIT programmi peetakse edukaks, kuivõrd on hinnatud, et 82% osalenutest on deradikaliseerunud ja äärmuslikest organisatsioonidest eemaldunud. Rootsi EXIT programmi võib pidada samuti edukaks, 94% programmis osalenutest on lahkunud radikaalsetest organisatsioonidest (Daugherty, 2019). Popp ja kolleegid (2020) on hinnanud Rootsi EXIT programmi üldiselt edukaks. EXIT-Deutschland programmi edu väljendab see, et programm on suutnud edukalt toetada rohkem kui 800 inimest. Programmis osalejate retsidiivsus on vaid 3% (EXIT-Deutschland). Need näitajad kehtivad kõigi programmis osalejate kohta, kellest osa on täisealised. Popp ja kolleegid (2020) on hinnanud EXIT-Deutschland programmi üldiselt edukaks. Hollandi TER programm on osutunud edukaks, programmis osalenute terrorismiga seotud retsidiivsus katseaja jooksul on olnud 4,2% ja üldine retsidiivsus 5,8% (Van der Heide & Schuurman, 2018).

Analüüsitavate programmide vastavus teaduskirjanduses esitatud soovitustele ja Eesti ekspertide arvamusele

Järgnevalt analüüsitakse erinevate riikide deradikaliseerumisprogrammide vastavust teaduskirjanduses välja toodud soovitustele ja programmide tunnustele ning intervjuude põhjal välja selgitatud Eesti ekspertide arvamusele. Analüüsi tulemused on esitatud kokkuvõtlikult tabelis 3, kus programmide vastavust iga põhimõtte osas tähistab märge „X“.

Tabel 3. Deradikaliseerumisprogrammide vastavus teaduskirjanduses esitatud soovitudele ja Eesti ekspertide arvamusele

Põhimõte	EXIT (Norra)	EXIT (Rootsi)	Aarhus (Taani)	EXIT (Saksamaa)	TER (Holland)	Forsa (Holland)
Eelarvamusest ja stigmatiseerimisest hoidumine		X	X			
Usalduse tekitamine programmi ja selle personali suhtes		X				
Uute tegevusvõimaluste pakkumine	X		X			
Erinevate alternatiivide pakkumine	X					
Lootuse, eesmärgi ja kuuluvuse tunne						
Elu mõtte ja tähenduse toetamine				X		
Enesekindluse tõstmine		X				X
Sotsiaalsete suhete toetamine			X	X		X
Lähedaste, sh lapsevanemate, kaasamine, suhete parandamine lähedastega	X	X	X	X		X
Personali kõrged oskused ja motiveeritus		X				
Programmi holistilisus	X	X	X	X		
Individuaaltöö programmis osalejaga	X	X	X	X	X	X
Endiste äärmuslaste rakendamine programmis		X		X		
Usaldusväärse ja sobiva mentori kasutamine		X	X			
Pikaajaline kontakt sama mentoriga		X				
Võimaluste loomine ideoloogia üle arutlemiseks			X	X	X	X
Hoidumine vaadete pealesurumisest		X				

Kõik uuritud programmid põhinevad individuaaltööl programmis osalejaga. Programmide ühiseks oluliseks tunnuseks on noorte huvide kaardistamine ja sellest tulenevalt individuaalne lähenemine noortele. Sellest tulenevalt võib olla programmi sisu väga individuaalne. Noorte huvide ja vajaduste kaardistamine võib toimuda veidi erineval viisil, kuid see toimub programmi alguses ning see määrab ära milliseid teenuseid noorele osutatakse.

Suuremas osas põhinevad programmid holistilisel lähenemisel, mille tähtsust on ka teaduskirjanduses rõhutatud (Schmid, 2013). See tähendab, et programmid sisaldavad palju erinevaid tegevusi ja mitmekülgset toetust osalejatele. Individuaaltöö peamiseks läbiviijaks on noorega personaalselt tegelev isik, keda võidakse nimetada mentoriks või kootsiks, Hollandi TER-programmi puhul on selleks kriminaalhooldaja. Põhimõtted mentorite valikul ja väljaõppel on erinevad. Eriti pööratakse sellele tähelepanu Taanis ja Rootsis. Kui Rootsis on kesksel kohal teadmiste edasiandmine mentorilt-mentorile, siis Taanis kasutatakse rohkem traditsioonilisemat koolitust. Seetõttu võib väita, et Rootsis antakse mentoritele edasi rohkem praktilist kogemust, Taani mentoritele õpetatakse rohkem teoreetilisi teadmisi. Eesti eksperdid rõhutasid intervjuudes, et oluline on pikaajaline side mentoriga ning hoidumine mentori vahetumisest. Selles osas saab välja tuua Rootsi programmi, kus on võimalik ühenduse hoidmine mentoriga ka pärast programmi lõppu. Rootsi eripäraks on ka ööpäevaringse mentoriga kontakteerumise võimalus programmi algusfaasis.

Programmide ühiseks tunnuseks on lähedaste kaasamine ja sotsiaalsete suhete loomine. Kaasatavate isikute ring on erinev, osadel juhtudel kaasatakse vanemad ja osadel mitte. Radikaliseerunud noortel võivad sotsiaalsed suhted olla katkenud, mistõttu on vaja toetada nende taasloomist ja/või uute suhete loomist. Koostööd koduga ja vanemate kaasamist toetasid ka eksperdid intervjuudes ning see on väljatoodud teaduskirjanduses edukate programmide tunnuseks (Mutsaers & Demir, 2019; Reiter et al., 2021).

Programmid erinevad selle poolest, kuivõrd nendes keskendutakse lootuse, eesmärgi, enesekindluse ja elumõtte leidmisele. Saksamaa programmi puhul on oluliseks lähtekohaks, et tegemist on osaleja jaoks uue algusega, mille järel hakkab ta enda elu uuesti lahti mõtestama. Nii Norra kui Taani programmi puhul saab välja tuua, et osalejatele pakutakse mitmeid uusi tegevusvõimalusi ja alternatiive. Seda peavad oluliseks ka Eesti eksperdid arvates, et kui noored leiavad endale uue ja huvitava tegevuse, siis võib see hakata äärmuslust asendama.

Nii teaduskirjanduse kui Eesti ekspertide arvamusel põhjal võib väga oluliseks pidada programmis osalejate usalduse võitmist, nende austamist ja stigmatiseerimisest hoidumist. Rootsis rakendatava programmi puhul on sellised põhimõtted selgelt välja toodud. Samas aga näiteks Saksamaa programm lähtub pigem põhimõttest, et osaleja peab usaldama programmi ja tõestama oma sobivust programmis osalemiseks.

Suurem osa programme pakuvad noortele võimalusi arutleda ideoloogia ja maailmavaadete üle. Ka eksperdid rõhutasid intervjuus arutelude vajalikkust, kuid pidasid samas oluliseks ka ideede pealesurumisest hoidumist. Viimati nimetatud põhimõte on välja toodud Rootsi programmi puhul. Erinevalt teistest programmidest on Saksamaal rakendatavas programmis olulisel kohal muutumise toetamine lähtudes eeldusest, et ideoloogia on inimese käitumise põhjuseks. Teaduskirjandus ja ekspertarvamused seda üldjuhul vajalikuks ei pea.

Deradikaliseerumisprogrammide oluline osa on mentorite roll, kelle kaudu toetatakse noorte lahkumist äärmuslikest rühmitustest. Järgnevalt käsitletakse, milliseid lahendusi on rakendatud rahvusvahelistes programmides ning milliseid seisukohti esitasid Eesti eksperdid mentorite rolli ja sobivuse kohta. Rootsi EXIT programm sisaldab lisaks individuaaltööle ka grupikohtumisi teiste deradikaliseerunud noortega. Kuigi kirjanduses on edukate programmide tunnuseks rõhutatud endiste äärmuslaste kaasamist programmis, siis on seda mõeldud programmis osalejate mentorina. Intervjuudes toetasid Eesti eksperdid samuti endiste äärmuslaste kasutamist mentorina, kuigi mentoriks võiks intervjuude põhjal olla ka mõni teine isik, kes mõistab radikaliseerunud noori ning kes suudab olla noortele autoriteediks ja eeskujuks.

Rootsis rakendatav EXIT programm pakub noortele toetust elukohavahetuseks ning samuti sisaldab see rahalist toetust programmis osalejatele. Taanis pakutakse elukoha vahetusel abi äärmuslikel juhtudel. Elukohavahetuse toetamist kirjanduses edukate programmide tunnustena välja toodud ei ole ning intervjuudes avaldatud ekspertarvamused seda Eesti kontekstis ei toetanud, tuues põhjuseks Eesti väiksuse ning asjaolu, et äärmuslaste suhtlus toimub tänapäeval suures osas Internetis.

Kokkuvõtlikult on näha, et kuigi riikide programmides ja Eesti ekspertide arvamustes esinevad teatud erisused, siis enamasti on lähenemised sarnased ning kõikide puhul on näha, et üks tähtsamaid komponente deradikaliseerumise protsessis on individuaalne töö programmis osalejaga.

ETTEPANEKUD EESTILE SOBIVA DERADIKALISEERUMISPROGRAMMI LOOMISEKS

Magistritöö kolmandaks uurimisküsimuseks oli: Millistele põhimõtetele peaks vastama Eestis rakendatav noorte deradikaliseerumisprogramm? Uurimisküsimusele annavad vastuse uurimistulemuste põhjal väljatöötatud ettepanekud Eesti deradikaliseerumisprogrammi põhimõtete kohta, mis esitatakse alljärgnevalt. Intervjueeritavate sisendit on võimalik koondada kaheksaks ettepanekuks.

Esiteks peaks deradikaliseerumisprogramm põhinema individuaaltööl noorega. Kuna programmis osalevaid noori on tõenäoliselt (vähemalt esialgu) vähe, siis ei ole grupitöö organiseerimine otstarbekas. Individuaaltöö võimaldab programmi rohkem kohandada, rakendades üks-ühele tegevusi. Samuti võimaldab individuaaltöö olla programmi tegevuste osas paindlik ning valida neid vastavalt osaleja vajadustele.

Teiseks tuleb, sõltumata sellest, kas programmis osalemine on kriminaalhoolduse tingimuseks või osaleb seal noor inimene vabatahtlikult, igati hoiduda eelarvamustega suhtumisest programmis osalemisesse, tema hukkamõistmisest ja stigmatiseerimisest. Oluline on austada programmis osaleja õigust oma vaadetele ja seisukohtadele, kuid samas on vajalik selgitada tema käitumise tagajärgi.

Kolmandaks, programmis osalejale määratakse personaalne mentor. Üks mentor tegeleb noorega kogu programmis olemise aja jooksul, ta on noore peamiseks kontakt- ja tugiisikuks. Mentoriteks tuleb leida isikud, kes on motiveeritud programmis pikaajaliselt osalema, et vältida mentori vahetust. Oluline on mentori sobivus programmis osaleva noorega. Mentoril peavad olema teadmised noorte radikaliseerumise ja deradikaliseerumise kohta, ta peab tegema põhjaliku eeltöö programmis osaleva noore tausta, sh tema äärmusliku organisatsiooni ja ideoloogia kohta. Mentor peab sobima oma isiksuse poolest noorega, olema talle autoriteediks ja eeskujuks. Võimaluse korral kasutada mentoritena isikuid, kellel on varasemaid isiklikke kokkupuuteid äärmuslike organisatsioonidega. Mentorite teadmiste ja oskuste tagamiseks on vajalik korraldada koolitusi pädevuste omandamiseks. Koolituse läbiviimisel kaaluda võimalust kasutada koolitajana mõne välisriigi deradikaliseerumisprogrammi, näiteks Rootsi EXIT programmi mentorit.

Neljandaks, programmi alguses on vaja kaardistada programmis osaleja huvid, vajadused ja probleemid. Selleks võib kasutada Norra EXIT programmi eeskujul võimestavat vestlust, mida

võib viia läbi mitmete sessioonide kaupa. Vestluse tulemuse põhjal koostatakse noorele isiklik arenguplaan rakendatavate tegevuste kohta.

Viiendaks, programm peab olema ülesehitatud positiivsele suhtumisele ja osaleja võimendamisele. Programmis osalejatel tuleb aidata avastada oma tugevusi ja võimekusi. Osalejatele pakutakse erinevaid alternatiivseid tegevusvõimalusi ja tutvustatakse võimalusi osaleda huvitegevuses. Selleks tehakse koostööd huvikoolide ja spordiklubidega. Samuti pakutakse välja erinevaid haridus- ja karjäärivõimalusi ning vajadusel toetatakse naasmist haridusse.

Kuuendaks, programmis osalejatele luuakse võimalused arutleda poliitiliste vaadete üle, kuid austatakse osaleja õigust oma seisukohtadele. Osalejatele pakutakse välja võimalusi, kuidas on võimalik seaduslikel viisidel ühiskonnaelus osaleda ja leida lahendusi erinevatele ühiskondlikele probleemidele.

Seitsmendaks, programmi käigus toetatakse osaleja sotsiaalse võrgustiku kujunemist. Vajadusel nõustatakse osaleja vanemaid ja pereliikmeid, rakendatakse meeteid peresiseste suhete toetamiseks. Toetatakse programmis osaleja sotsiaalsete oskuste arengute ja suhete loomist väljaspool radikaalset organisatsiooni.

Kaheksandaks, programmi ajaline kestus võiks olla paindlik ja lähtuma noore puhul toimuvatest muutustest. Noorele tuleks võimaldada toetust 12 kuu jooksul, kuid ka hiljem peaks olema võimalik isikliku mentoriga suhelda.

EESTI DERADIKALISEERUMISPROGRAMMI MÕJU ANALÜÜSI PLAAN

Deradikaliseerumisprogrammi puhul on oluline hinnata selle edukust ja mõju, et oleks võimalik saada teada, kas ja kuivõrd programm aitab kaasa noorte deradikaliseerumisele ja avastada võimalusi programmi täiendamiseks.

Deradikaliseerumisprogrammide edukus on olnud erinev. 74 vägivaldse äärmusluse ennetusprogrammi kohta tehtud uuringu kohta koostatud kirjanduse ülevaates selgus, et vaid 32% programmidest osutus edukaks (enamasti hinnati programmi edukust sellega seotud isikute arvamuse põhjal) ning 55% programmidest saavutas osalise edu, mistõttu on sekkumismeetmete kavandamisel oluline võtta arvesse edukaks osutunud programmide kogemust (Charkawi *et al.*, 2024). Seetõttu on oluline ka pärast Eestis elluviidava deradikaliseerumisprogrammi rakendamist hinnata selle mõjusid.

Seni läbiviidud uurimustes on deradikaliseerumisprogrammide edu määratletud erinevalt, sageli on hindamise aluseks programmis osalevate noorte radikaalsest organisatsioonist lahkumine ja kuritegudest hoidumine (Van der Heide & Schuurman, 2018; Daugherty, 2019). Kuritegudest hoidumise osas on eristatud kuriteoliike nagu terrori- ja muud kuriteod (Van der Heide & Schuurman, 2018). Selle kõrval on välja pakutud mõõdik, mis põhineb erinevates eluvaldkondades (baasvajadused, eluase, vaimne tervis, impulsiivsus, peresuhted, sõltuvused, vaba aeg, äärmuslikud uskumused, vägivaldsed mõtted/teod) seatud eesmärkide saavutamisele programmis osalejate poolt (King *et al.*, 2025). Programmis osalejates toimunud muutusi saab hinnata ka nende välimuse, vaadete ja ideoloogia, käitumise ja toetusvajaduse muutuste kaudu. Programmi edukust väljendab ka see, kuivõrd palju võtavad noored osa neile määratud tegevustest ning suudavad programmi lõpuni läbida ilma sellest välja langemata (Maiberg, 2025).

Töös intervjueritud ekspertide arvates peaks deradikaliseerumise eesmärgiks olema see, et noor ei tarvitaks enam vägivalda ega tegutseks muul seadusevastasel viisil. Samas ei peetud vajalikuks, et toimuksid muutused radikaalsetes vaadetes, kuivõrd peeti oluliseks aramusvabadust. Seega peaks neid tulemusi arvestades mõõtma deradikaliseerumise edukust eelkõige läbi selle, et programmis osalenud noor suudab hoiduda õigusrikkumistest.

Eesti noorte deradikaliseerumisprogrammi juures on üheks soovitusel see, et programmi alguses on vaja kaardistada programmis osaleja huvid, vajadused ja probleemid, mille põhjal

koostatakse noorele isiklik arenguplaan rakendatavate tegevuste kohta. Seega võib deradikaliseerumisprogrammide sisu olla erinev. Seetõttu tuleks programmi mõju hindamisel arvestada nende eripäradega ning hinnata, kas programmis kavandatud tegevused viidi ellu ja kuivõrd need aitasid osalejate probleeme lahendada.

Kuna deradikaliseerumisprogrammi rakendamine on pidev protsess, kuhu noored sisenevad ja kust nad väljuvad erinevatel ajahetkedel, on oluline programmi mõju pidevalt hinnata. Programmi individuaalse iseloomu tõttu on otstarbekas hinnata selle mõju iga osaleja tulemuste põhjal ning koostada seejärel üldised koondhinnangud. Programmi eeldatav kestus on vähemalt 12 kuud, kuid vajadusel võib see olla ka pikem. Seda seetõttu, et identiteedi ja maailmavaatega seotud muutused võtavad aega ega saa toimuda kiiresti. Programmi rakendamise käigus tuleb mõju hinnata pidevalt ja personaalselt, arvestades iga noore individuaalseid tulemusi ja edusamme. Programmi edukust ei mõõdeta mitte ühe kindla näitaja põhjal, vaid mitmete tegurite koosmõjus. Oluline on hinnata, kas programmis kavandatud tegevused viidi ellu, kuidas need aitasid lahendada osaleja probleeme ning kas sekkumine toetas pikas plaanis noore hoidumist õigusrikkumistest.

Pärast programmi lõppemist tuleb hinnata ka selle pikaajalist mõju. Näiteks vaadatakse, kas osaleja on pärast programmi hoidunud õigusrikkumistest ja vägivallast, või on tal tekkinud uusi kuritegelikke käitumismustreid. Selleks saab kasutada karistusregistri andmeid ja prokuratuurist hangitud teavet käimasolevate kriminaalmenetluste kohta. Seeläbi veendutakse, kas programmis osalenu suudab õiguskuulekalt käituda pärast seda, kui talle enam programmi raames toetust ei pakuta. Van der Heide ja Schuurman (2018) märgivad, et programmis osalemise ajal võib motivatsioon õiguskuulekalt käituda olla kõrgem, eriti juhtudel, kus uus õigusrikkumine toob tõenäoliselt kaasa vabadusekaotusega seonduva karistuse.

Programmi mõju hindamine ei piirdu ainult ametlike andmetega. Väga oluline on ka mentori sisend: kuna mentor on programmi vältel noorega kõige tihedamalt seotud, on tema hinnang tegevustele ja probleemide lahendamisele väärtuslik lisa, mis aitab mõista noore arengut ja programmi tegelikku mõju. Mentor peab arvestust iga osaleja poolt läbitud tegevuste kohta ja annab programmi lõpus hinnangu, kasutades selleks näiteks 10-palli skaalat. Hinnatavad probleemid ja eesmärgid määratletakse juba programmi alguses tehtava kaardistamise käigus, tagades, et iga osaleja teekond ja tulemused on personaalsed ja asjakohased.

Samuti tuleb mõju hindamisel arvesse võtta osalejate endi tagasisidet. Programmi lõppedes viiakse läbi väljumisintervjuud, mille käigus noored hindavad programmi kasulikkust ja toimunud muutusi. Selline mitmekülgne lähenemine – ametlikud andmed, mentori hinnang ja osaleja kogemus – võimaldab saada tervikliku ja usaldusväärse ülevaate programmi edukusest ning annab väärtuslikku sisendit selle arendamiseks tulevikus.

Programmi mõju indikaatoritena on soovitatav kasutada järgmiseid näitajaid:

- Osalejate poolt sooritatud vägivaldsed kuriteod programmis osalemise ajal;
- Osalejate poolt sooritatud muud kuriteod programmis osalemise ajal;
- Osalejate poolt sooritatud vägivaldsed kuriteod ühe aasta jooksul pärast programmi lõppu;
- Osalejate poolt sooritatud muud kuriteod ühe aasta jooksul pärast programmi lõppu;
- Osalejate poolt sooritatud vägivaldsed kuriteod viie aasta jooksul pärast programmi lõppu;
- Osalejate poolt sooritatud muud kuriteod viie aasta jooksul pärast programmi lõppu;
- Osaleja poolt programmi läbimine või katkestamine;
- Osaleja poolt läbitud kavandatud tegevuse osakaal (%) mentori hinnangul;
- Mentori hinnang osaleja probleemide lahendamisele programmi jooksul 10-pallisel skaalal;
- Programmis osaleja hinnang programmi edukusele väljumisintervjuu põhjal.

Nimetatud näitajaid kogutakse esmalt iga osaleja kohta individuaalselt ning seejärel arvutatakse nende põhjal koondnäitajad kõigi osalejate kohta. Andmete kogumine algab juba enne programmi algust, kui tehakse noore kohta esmane kaardistus. Programmi jooksul ja pärast selle lõppemist koguvad vajalikku teavet programmi elluviijad ning samuti tehakse koostööd asutustega, kes haldavad õigusrikkumiste ja kriminaalmenetluste andmeid. Järgnevalt selgitatakse iga osaleja kohta välja, kas ja milliseid kuritegusid on ta toime pannud programmis osalemise ajal ning aasta ja viie aasta jooksul pärast programmi lõppu. Lisaks fikseeritakse iga osaleja puhul selle läbimine või katkestamine ning läbitud tegevuste osakaal protsentides võrreldes kavandatuga.

ARUTELU

Uurimistulemuste tõlgendamine teoreetiliste käsitluste põhjal

Magistritöö eesmärgiks oli selgitada välja, milline peaks olema Eestis rakendatav noorte deradikaliseerumisprogramm. Esimeseks uurimisküsimuseks oli: Millised on Eesti noorte radikaliseerumise põhjused?

Intervjueritud ekspertide hinnangul soodustavad Eesti noorte radikaliseerumist mikroteguritest perekondlikud probleemid, radikaliseerunud lähedased, ühtekuuluvustunde vajadus, soov teistest eristuda, huvi ajaloo ja ühiskondlike teemade vastu, suutmatus eristada lubatavad ja lubamatut ning noore inimese nõrk analüüsivõime. Makroteguritest soodustavad radikaliseerumist majanduskriisid, ühiskonnas lõhestumist tekitavad probleemid, äärmuslike organisatsioonide tegevus, äärmuslike ideede levik internetis, riiklik mõjutustöö ning takistavaks makroteguriks on politsei tegevus.

Eesti ekspertide poolt välja toodud ja teaduskirjanduses käsitletud (Al-Badayneh *et al.*, 2016, Bouhana, 2019, Costanza, 2015, Schmid, 2013, Reiter *et al.*, 2021. Winter *et al.*, 2020) radikaliseerumise põhjused on suures osas kokkulangevad, seda nii mikro- kui makrotegurite osas. Selle põhjal võib arvata, et radikaliseerumise põhjused on Eestis ja teistes riikides, eriti Eestile kultuuriliselt lähedastes riikides, suures osas sarnased. Intervjuudes selgusid siiski mõned täiendavad tegurid, mida töös käsitlevas kirjanduses välja toodud ei ole.

Mikroteguritest võib olulise tegurina välja tuua huvi ajaloo ja ühiskondlike teemade vastu. Ajaloohuvi kui radikaliseerumist soodustav tegur ilmselt seondub Eesti ajaloo eripäradega. Eesti on ajalooliselt olnud pikka aega okupeeritud võõrvõimude poolt ning ajalooliselt on kujunenud Eesti jaoks välja idanaabri näol peamine vaenlane ja välisoht (KAPO, 2025). Sellega seonduvalt on noorte radikaliseerumine Eestis kujunenud paljuski välja eestlaste ja venelaste vastandumise baasil. Makroteguritest tõid Eesti eksperdid välja Venemaa-poolse mõjutustegevuse, mis on võrreldes lääneriikidega eripärane. Seega võib arvata, et Eesti paiknemine Venemaa naabruses on asjaoluks, mis mõjutab Eesti noorte radikaliseerumist nii läbi mikro- kui makrotasandi.

Intervjuudes ei mainitud radikaliseerumist toetavate teguritena kirjanduses välja toodud negatiivseid elusündmusi ja raskusi identiteedi määratlemisel (Al-Badayneh *et al.*, 2016; Dugas & Kruglanski, 2014; Schmid, 2013, Reiter *et al.*, 2021). Ilmselt on siinkohal võimalikuks

põhjuseks, et identiteediprobleemid on olulisteks rahvusluse mõjuteguriks immigrantidel, Eesti radikaliseerunud noored üldjuhul on Eestis sündinud. Makroteguriest ei toonud Eesti eksperdid välja radikaalsete usuorganisatsioonide tegevust, mis on aktiivne mitmetes teistes riikides (Al-Badayneh *et al.*, 2016). Vastupidi, Eesti eksperdid rõhutasid, et usuteemad ei ole Eestis noorte radikaliseerumisega seotud. Tõenäoliselt on selline tulemus seotud sellega, et Eestis elab vähe islamusulisi noori ning Eesti elanikkond on üldiselt usuleige suhtumisega.

Eesti eksperdid rõhutasid perekondlikke probleeme noorte radikaliseerumise toetajana, märkides, et väga sageli on tegemist perekondadega, kus vanemad tegelevad lastega vähe, vanemlik järelevalve on puudulik. Sealjuures toodi välja, et perekondlike probleemidega lapsed on radikaalsete organisatsioonide poolt kergesti mõjutatavad. Kirjanduses on samuti välja toodud sotsiaalsete vajaduste rahuldamatust, kui perekond noorele tähelepanu ei pööra (Reiter *et al.*, 2021), aga ka seda, et perekond võib radikaliseerumist soodustada kui vanematel on samuti radikaalsed vaated (Dugas & Kruglanski, 2014). Ka Eesti eksperdid tõid välja võimaluse, et vanemad ise võivad olla radikaliseerunud, kuid pigem oli ekspertide seisukoht, et radikaliseerunud noorte vanemad enamasti ei tea, millega nende lapsed tegelevad. Need tulemused näitavad, et sõltumata sellest, millised on vanemate poliitilised vaated, võib radikaliseerumiseks soodne olukord tekkida siis, kui vanemad tegelevad oma lastega ebapiisavalt.

Intervjuude tulemused näitavad ka seda, et juhul, kui vanemad pööravad oma lastele liiga vähe tähelepanu, on võimalik, et lapsed satuvad internetis oleva radikaalse sisu mõju alla. Seda võib pidada olukorraks, kus interneti levik kui radikaliseerumise makrotegur (Dugas & Kruglanski, 2014; Koehler, 2014) ning perekondlikud probleemid kui mikrotegur võivad oma koosmõjus soodustada noore radikaliseerumist (Badayneh *et al.*, 2016; Dugas & Kruglanski, 2014).

Intervjuudest tuli välja seisukoht, et radikaliseerunud noortel on sageli puudulikud analüüsioskused, nad ei suuda mõista oma tegude tagajärgi ja keelatust. Samuti ei suuda nad infot kriitiliselt hinnata, seetõttu on nad äärmuslike organisatsioonide ja internetis leiduva info poolt kergesti mõjutatavad. Mõnikord võib radikaliseerumine toimuda suuresti vaid tänu sellele, et noor inimene on sattunud sellisesse infovälja.

Eesti noorte radikaliseerumise kohta saab intervjuude põhjal öelda, et see ei ole paljudel juhtudel motiveeritud sügavatest poliitilistest veendumustest, pigem on vaated pinnapealsed ja kohati ebaloogilised ehk noored pole sügavamalt läbi mõelnud miks ja mille eest nad seisavad.

Kohati on tegemist sooviga leida kaaslasi, eristuda teistest ja sisustada oma aega. Eesti radikaliseerunud noored on mõjutatud välismaiste äärmuslike organisatsioonide tegevusest ja internetis leiduvast infost. Pigem nad kopeerivad ja võtavad üle mujal väljatöötatud ehk radikaalsed organisatsioonid ei ole Eesti algupärased. Kuigi radikaliseerumise aluseks olevad poliitilised küsimused ja vastuolud võivad kohati olla erinevad, siis suuresti tegutsevad Eestis välismaised radikaalsed organisatsioonid või on Eesti noored mõjutatud välismaistest radikaalsetest organisatsioonidest nagu FKD. Magistritöö autori hinnangul annab asjaolu, et radikaliseerunud noorte vaated ei ole väga sügavad ja kohati ei ole nende tegevuse motiivid peamiselt äärmuslike vaadetega seotud, alust loota, et nende noorte deradikaliseerumine on võimalik. Vajalik on aga see, et noor inimene leiaks samu väljundeid (ühtekuuluvus, eneseteostus, vaba aja sisustamine) teistel viisidel.

Magistritöö teiseks uurimisküsimuseks oli: Millised sekkumisviisid on ekspertide arvates sobivad Eesti radikaliseerunud noorte puhul?

Ekspertintervjuude põhjal on noorte deradikaliseerumise eelduseks arusaamine senise tegutsemisviisi sobimatusest, muutused vaadetes, sobiv keskkond, huvide muutus, lähedaste inimeste mõju, võimalus radikaalsest organisatsioonist lahkumiseks, sekkumismeetmed ja karistus. Samas ei saa intervjuude põhjal teha järeldust, et kõik need tingimused peaksid olema deradikaliseerumiseks täidetud.

Eesti ekspertide seisukohaks oli, et deradikaliseerumise toetamise eesmärgiks peaks olema see, et noor ei tarvitaks enam vägivalda ega tegutseks muul viisil seadusevastaselt. Vastavalt deradikaliseerumise teoreetilisele käsitlusele (Horgan & Braddock, 2010; Silke *et al.*, 2021) ei ole sellisel juhul rangelt võttes tegemist deradikaliseerumisega, kuivõrd ei tarvitse toimuda muutust noore ideoloogias. Pigem on siin tegemist äärmuslikust organisatsioonist eemaldumisega. Eesti eksperdid ei sea eesmärgiks, et äärmuslikud vaated peaksid tingimata muutuma, pigem austatakse igäihte õigust arvamusele ning oluline on see, et inimene suudaks tegutseda ühiskonnas kehtivate reeglite kohaselt.

Uurides erinevates riikides rakendatavaid deradikaliseerumisprogramme võib öelda, et kõige enam toetavad need programmid noori igapäeva- ja sotsiaalelus ning ülemineku ja identiteedi osas. Kõik programmid tegelevad ühel või teisel viisil lähedaste kaasamise ja sotsiaalsete võrgustike toetamisega. Samuti on programmid individuaalsed, programmides osalevad personaalsed mentorid saavad noori aidata väga erinevates igapäeva elu küsimustes.

Programmide ühisosaks on ka noortele uute tegevusvõimaluste pakkumine ja võimalused arutleda poliitilistel ja ühiskondlikel teemadel. Need võivad muuta noore identiteeti, kui ta hakkab ennast teostama väljaspool radikaalset organisatsiooni ning kui tema poliitilised vaated muutuvad. Meredith ja Horgan (2024) käsitluse kohaselt esineb deradikaliseerumisel probleeme neljas eluvaldkonnas: igapäeva- ja sotsiaalelu, psühholoogiline ja füüsiline heaolu, turvalisus ning üleminek ja identiteet. Seega võib järeldada, et deradikaliseerumisprogrammid tegelevad kõigi nelja valdkonnaga.

Ekspertintervjuudes väljendatud seisukohad Eestile sobiva deradikaliseerumisprogrammi kohta langesid suuremas osas kokku teaduskirjanduses väljatoodud programmide tunnustega. Samuti ei olnud ekspertide poolt väljendatud seisukohad täiesti uudsed selles mõttes, et neid on vähemalt osades välisriikide programmides rakendatud. Võrreldes teaduskirjandusega saab tuua välja kolm peamist täiendust, mida eksperdid tegid. Nendeks on pikaajalise kontakti tähtsus sama mentoriga, võimaluste loomine ideoloogia üle arutlemiseks ja hoidumine vaadete pealesurumisest. Seega võib öelda, et eksperdid peavad väga oluliseks, et programmis osalejal tekiks isiklik side mentoriga ja et see ei tohiks katkeda näiteks põhjusel, et programmis osaleja vahetab elukohta või et mentor lahkub töölt.

Magistritöö kolmandaks uurimisküsimuseks oli: Millistele põhimõtetele peaks vastama Eestis rakendatav noorte deradikaliseerumisprogramm?

Uurimistulemused näitavad, et deradikaliseerumisprogrammide põhimõtted ei peaks Eestis olema märkimisväärselt erinevad Lääne-Euroopas rakendatavast. Töös tehti kaheksa ettepanekut nimetatud programmi kohta. Programm peaks põhinema individuaaltööl ja mentorlusel. Programmi alguses on vaja kaardistada programmis osaleja huvid, vajadused ja probleemid. Tuleb hoiduda osalejate hukkamõistmisest ja stigmatiseerimisest ning programm peab olema ülesehitatud positiivsele suhtumisele ja osaleja võimestamisele. Programmis luuakse noortele võimalused arutleda poliitiliste vaadete üle, kuid ei kohustata neid oma vaateid muutma. Selles osas järgitakse Taani ja Rootsi programmide põhimõtteid (Bertelsen, 2015; Daugherty, 2019).

Magistritöö neljandaks uurimisküsimuseks oli: Kuidas hinnata Eestis rakendatava noorte deradikaliseerumisprogrammi mõju?

Programmi mõju hindamisel on soovitatav lähtuda sellest, et Eesti eksperdid ei sea eesmärgiks, et äärmuslikud vaated peaksid tingimata muutuma, pigem austatakse igapäevast arvamusele

ning oluline on see, et inimene suudaks tegutseda ühiskonnas kehtivate reeglite kohaselt. Eesti deradikaliseerumisprogrammi mõju hindamiseks pakuti välja lahendus, mille puhul hinnatakse osalejate hoidumist kuritegude toimepanemises, programmis plaanitud tegevuste teostamist, osaleja probleemide lahendamist ning programmi lõpetamist. Programmi hindamine toimub vahetult pärast programmi lõppu ning järgneva viieaastase perioodi jooksul, mis võimaldab selgitada välja selle pikaajalise mõju.

Edasised uurimisvõimalused

Magistritöö autori hinnangul võiks sama teemat edasi uurida siis, kui noorte deradikaliseerumisprogramme juba rakendatakse. Üheks võimalikuks uurimissuunaks on magistritöös kirjeldatud mõju-uuringu teostamine. Samuti võiks uurida, milliseid probleeme ja takistusi deradikaliseerumisprogrammi rakendamisel esineb ning kuidas neid takistusi ületada. Lisaks võiks läbi viia uuringu, milles käsitletakse programmis osalevate noorte kogemusi seoses programmi ning deradikaliseerumise protsessiga.

Kokkuvõttes näitavad töö tulemused, et noorte radikaliseerumise peamised põhjused on seotud perekondlike raskuste, sotsiaalsete vajaduste ning internetis levivate äärmuslike ideedega. Samuti rõhutavad need tulemused, kui oluline on usaldusväärne ja pikaajaline tugi, individuaalne mentorlus ning keskkond, mis pakub noorele võimalusi positiivseks arenguks. Edasised uuringud võiksid kinnitada nende põhimõtete rakendatavust Eesti kontekstis ning selgitada, kuidas noorte radikaliseerumise riskide ennetamine võiks veelgi tõhusamaks muutuda. Sellised teadmised aitavad programme paremini kohandada ja toetada noorte taasintegreerumist ühiskonda.

VIIDATUD ALLIKAD

- Adam-Troian, J., Tecmen, A., & Kaya, A. (2021). Youth extremism as a response to global threats? A threat-regulation perspective on violent extremism among the youth. *European Psychologist*, 26(1), 15-44.
- Adams, W. C. (2015). Conducting semi-structured interviews. In K. Newcomer, Hatry, H., & Wholey, J. *Handbook of Practical Program Evaluation*, (pp. 492-505). Jossey-Bass.
- Agerschou, T. (2014). Preventing radicalization and discrimination in Aarhus. *Journal for Deradicalization*, 1, 5-22.
- Ahmad, H. H. (2017). Youth de-radicalization: A Canadian framework. *Journal for Deradicalization*, 12, 119-168.
- Al-Badayneh, D. M., Al-Assasfeh, R. A., & Al-Bhri, N. A. (2016). Social causes of arab youth radicalizing. *Journalism*, 6(12), 743-756.
- Berger, J. M. (2018). *Extremism*. The MIT Press.
- Bertelsen, P. (2015). Danish preventive measures and de-radicalization strategies: The Aarhus model. *Panorama: Insights into Asian and European Affairs*, 1(241), 53-66.
- Bouhana, N. (2019). *The Moral Ecology of Extremism: A Systemic Perspective*. University College London.
- Chandra, Y., Shang, L., Chandra, Y., & Shang, L. (2019). In Y. Chandra, & L. Shang. (Eds.) Inductive coding. *Qualitative research using R: A systematic approach* (pp. 91-106), Springer.
- Charkawi, W., Dunn, K., & Bliuc, A. M. (2024). Evaluations of countering violent extremism programs: Linking success to content, approach, setting, and participants. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 77, 100674.
- Christensen, T. W. (2015). How extremist experiences become valuable knowledge in EXIT programmes. *Journal for Deradicalization*, 3, 92-134.
- Christensen, T. W. (2019). Former Right-Wing Extremists' Continued Struggle for Self-transformation After an Exit Program. *Outlines*, 20(1), 4-25.

- Clubb, G., Sengfelder, K., Altier, M. B., Scrivens, R., & Islam, D. (2024). *Standards for Employing Formers in P/CVE*. The International Centre for Counter-Terrorism.
- Costa, V., Liberado, P., Esgalhado, G., Cunha, A. I., & das Neves, P. (2021). One size does not fit all: Exploring the characteristics of exit programmes in Europe. *Journal for Deradicalization*, 28, 1-38.
- Costanza, W. A. (2015). Adjusting our gaze: An alternative approach to understanding youth radicalization. *Journal of Strategic Security*, 8(1-2), 1-15.
- Daugherty, C. E. (2019). Deradicalization and disengagement: Exit programs in Norway and Sweden and addressing neo-Nazi extremism. *Journal for Deradicalization*, 21, 219-260.
- De Waele, M., & Pauwels, L. (2016). Why do Flemish youth participate in right-wing disruptive groups. In Maxson, C., Esbensen, F. (Eds). *Gang Transitions and Transformations in an International Context* (pp. 173-200) Springer.
- Dugas, M., & Kruglanski, A. W. (2014). The quest for significance model of radicalization: Implications for the management of terrorist detainees. *Behavioral Sciences & the Law*, 32(3), 423-439.
- Europol. (2023). *European Union Terrorism Situation and Trend Report*. Publications Office of the European Union.
- EXIT-Deutschland. (s.a.). *EXIT-Deutschland veebileht*. <https://www.exit-deutschland.de/>
- Feddes, A. R. (2015). *Socio-psychological factors involved in measures of disengagement and deradicalization and evaluation challenges in Western Europe*. <https://www.mei.edu/sites/default/files/Feddes.pdf>
- Horgan, J., & Braddock, K. (2010). Rehabilitating the terrorists?: Challenges in assessing the effectiveness of de-radicalization programs. *Terrorism and Political violence*, 22(2), 267-291.
- King, M., St-Amant, M., & Doering, S. (2025). *Measuring Progress in a CVE Program: A 3-Year Longitudinal Case Study*. Organization for the Prevention of Violence.
- Koehler, D. (2014). The radical online: Individual radicalization processes and the role of the Internet. *Journal for Deradicalization*, 1, 116-134.

Koehler, D. (2015). De-radicalization and disengagement programs as counter-terrorism and prevention tools. Insights from field experiences regarding German right-wing extremism and jihadism. In M. Lombardi, E. Ragab, V. Chin (Eds). *Countering Radicalisation and Violent Extremism Among Youth to Prevent Terrorism* (pp.120-150). IOS Press.

Koehler, D. (2017). A typology of 'de-radicalisation' programmes. In L. Coleart (Ed.) *Deradicalisation': Scientific Insights for Policy* (pp. 63-81). Flemish Peace Institute.

Koehler, D. (2021). *From traitor to zealot: Exploring the phenomenon of side-switching in extremism and terrorism*. Cambridge University Press.

Koehler, D., & Klosinski, C. (2024). How to Make Sense of it All: A Feasibility Study of Meaning-Centered Interventions in Deradicalization Counseling. *Terrorism and Political Violence*, 1-16.

Laine, M. (2021). *Jooksku Eestis! Rootsi kaitsepolitsei näeb noores Eesti neonatsis julgeolekuohtu ja pagendab ta kodumaale*.

<https://ekspress.delfi.ee/artikkel/92413083/jooksku-eestis-rootsi-kaitsepolitsei-naeb-noores-eesti-neonatsis-julgeolekuohtu-ja-pagendab-ta-kodumaale>

Lewis, J., Marsden, S., Cherney, A., Zeuthen, M., Rahlf, L., Squires, C., & Peterscheck, A. (2024). Case management interventions seeking to counter radicalisation to violence and related forms of violence: A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, 20(2), e1386.

Maiberg, H. (2024). Ecology of Estonian Right-Wing Milieu: Entry and Exit of Two Extremists In A. Rostami & C. Edling (Eds.) *Violent Extremism: A Nordic Outlook* (pp. 43-63). Lexington Book

Maiberg, H. (2025). Evidence or Instinct? An Overview of International Exploration of the Impact Assessment Practices of Intervention Providers Supporting Leaving Extremism. *Journal for Deradicalization*, 42, 36-86.

Malterud, K., Siersma, V. D., & Guassora, A. D. (2016). Sample size in qualitative interview studies: guided by information power. *Qualitative Health Research*, 26(13), 1753-1760.

Mattsson, C., & Johansson, T. (2019). Leaving hate behind—Neo-Nazis, significant others and disengagement. *Journal for Deradicalization*, 18, 185-216.

- Meredith, K., & Horgan, J. G. (2024). After They Leave: Exploring Post-exit Distress in Former Violent Extremists. *Journal for Deradicalization*, 38, 165-210.
- Mitchell, S. (2016). Deradicalization: using triggers for the development of a US program. *Journal for Deradicalization*, 9, 101-125.
- Mutsaers, P., & Demir, S. (2019). Preventing radicalization and polarization: A literature review of policies, priorities, programs, and partnerships for youth at risk . [https://www.platformjep.nl/binaries/platformjep/documenten/publicaties/2020/04/09/preventingradicalization-and-polarization/Mutsaers+ and+ Demir](https://www.platformjep.nl/binaries/platformjep/documenten/publicaties/2020/04/09/preventingradicalization-and-polarization/Mutsaers+and+Demir)
- Palgi, G. (2021). Neonatslikes gruppides õpetatakse torupommi tegema ja otsitakse snaipreid. <https://epl.delfi.ee/artikkel/93565051/neonatslikes-gruppides-opetatakse-torupommi-tegema-ja-otsitakse-snaipreid>
- Popp, G., Canna, S., & Day, J. (2020). *Common Characteristics of “Successful” Deradicalization Programs of the Past*. NSI Reachback Report. https://nsiteam.com/social/wp-content/uploads/2020/02/NSI-Reachback_B2_Common-Characteristics-of-Successful-Deradicalization-Programs-of-the-Past_Feb2020_Final.pdf
- Reiter, J., Doosje, B., & Feddes, A. R. (2021). Radicalization and deradicalization: A qualitative analysis of parallels in relevant risk factors and trigger factors. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 27(2), 268.
- Rose, H., Vale, G. (2023). *Childhood Innocence?: Mapping Trends in Teenage Terrorism Offenders*. ICSR. <https://icsr.info/wp-content/uploads/2023/11/ICSR-Report-Childhood-Innocence-Mapping-Trends-in-Teenage-Terrorism-Offenders.pdf>
- Schmid, A. P. (2013). Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review. *ICCT Research Paper*, 97(1), 1-88.
- Siegel, A., Brickman, S., Goldberg, Z., & Pat-Horenczyk, R. (2019). Preventing future terrorism: Intervening on youth radicalization. In C.W. Hoven, L. V. Amsel, S.Tyano (Eds.) *An international perspective on disasters and children's mental health* (pp. 391–418). Springer.

Silke, A., Morrison, J., Maiberg, H., Slay, C., & Stewart, R. (2021). The phoenix model of disengagement and deradicalisation from terrorism and violent extremism. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 104(3), 310-320.

Suurkask, H. (2016). *Odini Södurid: Mida me nendest tegelikult teame?*

<https://forte.delfi.ee/artikkel/73718673/odini-sodurid-mida-me-nendest-tegelikult-teame>

Zmigrod, L. (2020). The role of cognitive rigidity in political ideologies: Theory, evidence, and future directions. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34, 34-39.

Tambur, S. (2020). *A global neo-Nazi organisation led by a 13-year-old Estonian schoolboy*

https://estonianworld.com/security/a-global-neo-nazi-organisation-led-by-a-13-year-old-estonian-schoolboy/?utm_source

Tarab, S. (2019). Becoming familiar with qualitative research. In M. Gupta, Shaheen, M., & Reddy, P. *Qualitative Techniques for Workplace Data Analysis* (pp. 1-24). IGI Global.

Tuul, M. (koost). (2025). *Kaitsepolitseiameti Aastaraamat 2024-2025*. Tallinn: Iconprint.

Van der Heide, L., & Schuurman, B. (2018). Reintegrating terrorists in the Netherlands: Evaluating the Dutch approach. *Journal for Deradicalization*, 17, 196-239.

Van Eckveld, M. (2021). *Changing one's beliefs? An analysis of the connection between ideology and political violence within Dutch deradicalization policy*. Utrecht University.

Van Prooijen, J. W., & Krouwel, A. P. (2019). Psychological features of extreme political ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 28(2), 159-163.

Walanda, G. (2020). The Path To Sustainable Deradicalization Program. *Journal of Terrorism Studies*, 2(1), 51-77.

Wichmann, F., & Benneckenstein, F. (2018). Einmal Nazi, immer Nazi? Arbeit und Erfahrungen von EXIT-Deutschland und der Aussteigerhilfe Bayern in der Ausstiegsbegleitung. *Journal EXIT-Deutschland. Zeitschrift für Deradikalisierung und demokratische Kultur*, 7, 63-69.

Winter, C., Neumann, P., Meleagrou-Hitchens, A., Ranstorp, M., Vidino, L., & Fürst, J. (2020). Online extremism: research trends in internet activism, radicalization, and counter-strategies. *International Journal of Conflict and Violence*, 14, 1-20.

Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Tartu Ülikool.

Örell, R. (2018). *Experiences from EXIT Sweden*. https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/11/RE15Robert-%C3%96rell_Experiences-from-EXIT-Sweden.pdf

LISAD

Lisa 1. Intervjuu küsimused

Noorte radikaliseerumise põhjused

Miks Teie arvates osad Eesti noored radikaliseeruvad?

Millised on need noored, kes radikaliseeruvad, mille poolest nad teistest noortest erinevad?

Miks osadel noortel tekkivad äärmuslikud poliitilised vaated, kuid nad ei hakka neid teostama vägivaldsel ja kuritegelikult viisil?

Miks osad noored valivad oma vaadete teostamiseks vägivaldse ja/või kuritegeliku viisi?

Millised noore endaga seotud tegurid võivad radikaliseerumist mõjutada?

Kuidas sotsiaalsed kontaktid võivad radikaliseerumist mõjutada?

Millised ühiskonnaga seotud tegurid võivad radikaliseerumist mõjutada?

Mis on Teie arvates Eesti noorte radikaliseerumise juures eripärast võrreldes teiste riikidega?

Noorte deradikaliseerimine

Millised on Teie arvates eeldused, et radikaliseerunud noor saaks muutuda? Mis peab selleks juhtuma, et muutus oleks võimalik?

Millised sündmused võivad panna radikaliseerunud noort muutuma?

Mille alusel saaks Teie arvates öelda, et noor inimene on deradikaliseerunud? Mis on selle juures oodatav või „hea“ tulemus, millega ühiskond võiks rahul olla?

Kuidas oleks võimalik radikaliseerunud noori mõjutada? Kuidas saaksid riik ja ühiskond motiveerida noori deradikaliseeruma?

Kui radikaliseerunud noor inimene suunata sotsiaalprogrammi, mis aitaks tal deradikaliseeruda, siis mida võiks see programm sisaldada? Mis on selle juures kõige olulisem?

Kuidas saaks veel noore inimese deradikaliseerumist toetada?

Kuidas saaks motiveerida noori sellistes programmides osalema?

Millised lähenemised Teie arvates toimivad hästi noorte deradikaliseerumise toetamise juures ja millised lähenemised ei toimi hästi?

Mida peaks veel noorte deradikaliseerumise juures arvestama?

Mida kindlasti noorte deradikaliseerumise toetamise juures kindlasti teha ei tohiks?

Millised isikud Teie arvates suudavad radikaliseerunud noortele kõige rohkem mõju anda?

Kes suudaksid neid ümber veenda või panna neid oma eeskujuga muutuma?

Millised on Teie hinnangul Eesti ühiskonna eripärad, mida peaks noorte deradikaliseerimise juures arvestama?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Jana Laht-Ventmann ,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose
Eesti noorte radikaliseerumise põhjused ja neile sobiva
deradikaliseerumisprogrammi alused

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja(d) on Heidi Maiberg, Annegrete Palu ,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Jana Laht-Ventmann

31.05.2025